

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

3. The Collection of the Connected Discourses -
Subcommentaries (3. Saṃyutta Nikāya - Tīkā)

4. Subcommentary on the Chapter on the Six Sense Bases
(4. Saḷāyatana-vagga-tīkā)

1. Connected Discourses on the Six Sense Bases
(1. Saḷāyatana-saṃyuttaṃ)

PaliVerse

3. The Collection of the Connected Discourses - Subcommentaries

4. Subcommentary on the Chapter on the Six Sense Bases

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Samyuttanikāye

Salāyatanaṅgaṭṭhikā

1. Salāyatanaṅgaṭṭhikā

1. Aniccavaggo

1. Ajjhataṇṇikasuttavaṇṇanā

1. Cakkhatīti cakkhu, ñāṇaṃ, yathāsabhāvato ārammaṇassa jānanena samavisamaṃ ācikkhantaṃ viya pavattatīti attho. Tathā maṃsacakkhu. Tampi hi rūpadassane cakkhatīti cakkhu. Buddhānaṃyeva cakkhūti buddhacakkhu, asādhāraṇato hi sattasantānesu sassatucchedaditṭhi anulomikañāṇayathābhūtañāṇaṇceva kāmārāgānusaṃyādīnaṃ yāthāvato vibhāvitañāṇaṃ āsayānusaṃyādīnaṃ indriyaparopariyattañāṇaṃ. Heṭṭhimā tayo maggā catusaccadhammesu vuttākārena pavattiyā dhamme cakkhūti dhammacakkhu, tathā tesam phalāni taṃtaṃpaṭipakkhesu paṭippassaddhipahānavasena pavattanato. Samantato sabbadhammesu cakkhukiccasādhanaṃ samantacakkhu, sabbaññutaññāṇaṃ. Dibbavihārasannissayena laddhabbato devānaṃ dibbacakkhu viyāti taṃ dibbacakkhu, abhiññāviseso. Ālokaṃ vaḍḍhetvā rūpadassanato “ālokaṃpharaṇenā”ti vuttaṃ. “Idaṃ dukkhaṃ ariyasaccanti me, bhikkhave, pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādī”tiādinā nayena āgatattā catusaccaparicchedakañāṇaṃ “paññācakkhū”ti vuttaṃ. Tadidaṃ “vipassanāñāṇa”nti vadanti, “vipassanāmaggaṃ phalappaccavekkhaṇaṃ”ti apare.

Paccayabhūtehi etehi abhisambharīyanti sambhārā, upatthambhabhūtā catusamuṭṭhānikarūpā. Saha sambhārehīti sasambhāraṃ. Mahābhūtānaṃ upādāya pasīdatīti pasādo. Akkhikūpake akkhipaṭalehīti ubhohi akkhidalehi. Sambhavoti āpodhātumeva sambhavabhūtamaṃ. Idha “terasa sambhārā”ti vuttaṃ. Aṭṭhasālīniyaṃ pana saṅghānena saddhiṃ “cuddasa sambhārā”ti āgataṃ. Tattha saṅghānanti vaṇṇāyatanaṃeva parimaṇḍalādisaṅghānabhūtaṃ. Visuṃ vacanaṃ pana nesaṃ tathābhūtānaṃ atathābhūtānaṃ āpodhātuvāṇāyatanaṃ yathāvutte maṃsapiṇḍe vijjamaṇattā. Sambhavassa catudhātunissitehi saha vuttassa dhātuttayanissitatā yojetabbā. Diṭṭhimaṇḍaleti abhimukhaṃ ṭhitānaṃ paṭibimbapaññāyanaṭṭhānabhūte cakkhusaññitāya diṭṭhiyā pavattiṭṭhānabhūte maṇḍale. Sanniviṭṭhanti etena cakkhupasādaṃ anekakalāpagatabhāvo dassito. Tathā hi so satta akkhipaṭalāni abhibyāpetvā vattati. Yasmā so satta akkhipaṭalāni byāpetvā ṭhitehi attano nissayabhūtehi katūpakāraṃ taṃnissiteheva āyuvāṇṇādīhi

anupālitaparivāritaṃ tisantatirūpasamuṭṭhāpakehi utucittāhārehi
upatthambhiyamānaṃ hutvā tiṭṭhati. Rūpadassanasamatthanti attānaṃ nissāya
pavattaviññāṇassa vasena rūpāyatanadassanasamatthaṃ. Vitthārakathāti tassa
cakkhuno sotādīnañca hetupaccayādivasena ceva lakkhaṇādivasena ca
vitthārakathā.

Sammasanacāraccittanti vipassanāya pavattiṭṭhānabhūtaṃ vipassitabbaṃ cittaṃ. Keci
“vipassanupagatakiriyamayacitta”nti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ. Tīṇi
lakkhaṇāni dassetvā vipassanaṃ ussukkāpetvā arahattassa pāpanavasena desanāya
pavattattā.

Ajjhattāniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-3. Ajjhaddukkhassuttādivaṇṇanā

2-3. Dve lakkhaṇāni dukkhānattalakkhaṇāni. Ekaṃ lakkhaṇanti anattalakkhaṇaṃ.
Sesāni vuttāvesāni lakkhaṇāni. Tehi yehi dutiyatatiyāni suttāni desitāni, tehi.
Sallakkhitāni sammadeva upadhāritāni. Ettakenāti dvinnaṃ ekasseva vā
lakkhaṇassa kathanena.

Ajjhattadukkhassuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Bāhirāniccasuttādivaṇṇanā

4-6. Vuttasadisovāti “dve lakkhaṇāni”tiādinaṃ vuttasadiṣo eva. Nayoti atidesanayo.

Bāhirāniccasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-12. Ajjhattāniccātītānāgatasuttādivaṇṇanā

7-12. Sallakkhetvāti atītānāgatānaṃ avijjamānattā gāhassa daḥhatāya sallakkhetvā.
Paccuppannesu vijjamānattā balavatā taṇhādigaḥhena vipassanāvīthiṃ paṭipādetuṃ
kilamantānaṃ vineyyānaṃ vasena.

Ajjhattāniccātītānāgatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Aniccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Yamakavaggo

1-4. Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā

13-16. Dvīsupi suttesu āyatanānaṃ vasena desanā ekarasāvāti “paṭhamadutīyesū”ti
ekajjhaṃ paduddhāro kato. Āhito ahaṃmāno etthāti attā, attabhāvo. Attānamadhi
ajjhattaṃ, tappariyāpannattā tattha bhavāni ajjhattikāni, tesam ajjhattikānaṃ.
Ajjhattaṇṇa nāma ajjhattajjhattaṃ, niyakajjhattaṃ, gocarajjhattaṃ, visayajjhattanti
catubbidhaṃ. Tattha ajjhattajjhattaṃ ajjhatte bhavanti ajjhattikanti āha
“ajjhattajjhattavasena ajjhattikāna”nti. Tesam cakkhādīnaṃ ajjhattesupi
ajjhattikabhāvo adhiśinehavatthutāyāti āha “chandarāgassa
adhimattabalavatāyā”ti. Idāni tattha tamattaṃ paṭiyoginā saddhiṃ
udāharaṇavasena dassento “manussānaṃ hī”tiādīmāha. Taṃ uttānameva. Bāhirāni
ajjhattikato bahi bhavāni.

Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Paṭhamanoceassādasuttādivaṇṇanā

17-18. Nikkhantāti lokato nikkhantā. Visamṃyuttā samyogahetūnaṃ kilesānaṃ pahīnattā no samṃyuttā. No adhimuttāti na ussukkajātā. Vimariyādī...pe... cetasāti vigatakilesavaṭṭamariyādatāya nimmariyādīkatena cittaena. Catusaccameva kathitaṃ cakkhādīnaṃ assādādino kathitattā.

Paṭhamanoceassādasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā

19-22. Vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ abhinandanānaṃ uppādanīrodhānañca vasena desanāya pavattattā. Anupubbakathāti ādito paṭṭhāya padatthavaṇṇanā. Nesanti suttānaṃ.

Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sabbavaggo

1. Sabbasuttavaṇṇanā

23. Sabba-saddo pakaraṇavasena katthaci sappadesepi pavattatīti tato nivattanatthaṃ anavasesavisayaena sabba-saddena visesetvā vuttaṃ “sabbasabba”nti, sabbameva hutvā sabbanti attho. Āyatanabhāvaṃ sabbaṃ āyatanasabbaṃ, sesadvayepi eseṇa nayo.

Tassa avisayābhāvato na addiṭṭhamidhatthi kiñcīti. Idhāti nipātamattaṃ, idha vā sadevake loke, dassanabhūtena ñāṇena adiṭṭhaṃ nāma kiñci natthīti attho. Yadi evaṃ anumānavisaṃsaṃ nu kho kathanti āha “atho aviññāta”nti. Aññesaṃ apaccakkhampi aviññātaṃ tassa kiñci natthīti adiṭṭhaṃ aviññātaṃ natthi. Paccuppannaṃ atītaṃ eva ñeyyaṃ gahitaṃ, anāgataṃ nu kho kathanti āha - “ājānitabba”nti, tassa kiñci natthīti ānetvā sambandho. Jānituṃ ñātuṃ asakkuṇeyyaṃ nāma tassa kiñci natthīti dassento āha “sabbam abhiññāsī”tiādi.

Sakalassa sakkāyadhammassa pariggahitattā sakkāyasabbaṃ. Sabbadhammesūti pañcannaṃ dvārānaṃ ārammaṇabhūtesu sabbesu dhammesu. Yasmā chasupi ārammaṇesu gahitesu padesasabbaṃ nāma na hoti, tasmā “pañcārammaṇamatta”nti vuttaṃ. Padesasabbaṃ sakkāyasabbaṃ na pāpuṇāti tassa tebhūmakadhammesu ekadesassa asaṅgaṇhanato. Sakkāyasabbaṃ āyatanasabbaṃ na pāpuṇāti lokuttaradhammānaṃ asaṅgaṇhanato. Āyatanasabbaṃ sabbasabbaṃ na pāpuṇāti. Yasmā āyatanasabbena catubhūmakadhammāva pariggahitā, na lakkhaṇapaññattiyo, yasmā sabbasabbaṃ dassentena buddhañāṇavisayo dassito, tasmā “sabbasabbaṃ na pāpuṇāti”ti etthāpi “kasmā...pe... natthitāyā”ti sabbaṃ ñātārammaṇeneva pucchāvissajjanaṃ kataṃ. “Āyatanasabbepi idha vipassanupagadhammāva gahetabbā abhiññeyyaniddesavasenapi sammasanacārasseva icchitattā”ti vadanti.

Paṭikkhipitvāti “idaṃ sabbaṃ nāma na hoti”ti evaṃ paṭikkhipitvā. Tassāti “aññaṃ sabbaṃ paññāpessāmī”ti vadantassa. Vācāya vattabbavatthumattakamevāti vañjhāputtagaganakusumādivācā viya etassa vācāya kevalaṃ vattabbavatthukameva bhavēyya, na attho, vacanamattakamevāti attho.

Atikkamitvāti anāmasitvā aggahetvā. Taṃ kissa hetūti vighātāpajjanaṃ kena hetunā. Yathā taṃ avisayasminti yathā aññopi koci avisaye vāyamanto, evanti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana yasmā pāliyaṃ “taṃ kissa hetū”ti vuttakāraṇameva upanayanavasena dassetuṃ “yathā ta”ntiādi vuttaṃ. Kāraṇopanayanañca kāraṇamevāti “yathāti kāraṇavacana”nti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tenevāha “evaṃ imasmimpi avisaye”tiādi.

Sabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pahānasuttavaṇṇanā

24. Sabbassāti dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattassa. Pahānāyāti tappaṭibaddhachandarāgapahānavasena pajahanāya. Cakkhusamphassanti cakkhusannissitaphassaṃ. Mūlapaccayanti mūlabhūtaṃ paccayaṃ katvā, sahaajāvedanāya cakkhusamphassapaccayabhāve vattabbameva natthi. Eseva nayoti apadesena “sotasamphassaṃ mūlapaccayaṃ katvā”tiādinā vattabbanti dasseti. Manoti bhavaṅgacittaṃ manodvārassa adhippetattā. Ārammaṇanti dhammārammaṇaṃ. Sahāvajjanakajavananti sahamanodvārāvajjanakaṃ javanaṃ. Taṃpubbakattā manoviññāṇaphassavedanānaṃ mūlapaccayabhūtā sabbesveva cakkhudvārādīsu vuttittā tadanurūpato “bhavaṅgasahajāto samphasso”ti vuttaṃ. Sahāvajjanavedanāya javanavedanā “vedayita”nti adhippetā, bhavaṅgasampayuttāya pana vedanāya gahaṇe vattabbameva natthi. Bhavaṅgato amocetvā bhavaṅgacittena saddhiṃyeva āvajjanaṃ gahetvā manodvārāvajjanaṃ bhavaṅgaṃ daṭṭhabbaṃ. Yā panettha desanāti yā ettha “pahānāyā”tiādinā pavattadesanā satthu anasiṭṭhi añā. Ayaṃ paṇṇatti nāma tassa tassa atthassa pakārato ñāpanato. Ettha sabbaggahaṇena sabbe sabhāvadhammā gahitā, paññatti pana katamāti vicāraṇāya taṃ dassetuṃ “yā panetthā”tiādi vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Pahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā

25. Abhiññāti abhiññāya. Ya-kāralopavasenāyaṃ niddeso “sayam abhiññā”tiādīsu viya, tathā “pariññā”ti etthāpi. Sabbanti āyatanasabbaṃ. Tañhi abhiññeyyaṃ. Abhijānitvāti abhiññāya jānitvā. Parijānitvāti tīraṇapariññāya aniccādito parijānitvā. Pajahanatthāyāti pahānapariññāya anavasesato pajahanāya.

Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamaaparijānanasuttavaṇṇanā

26. “Abhijāna”ntiādinā ettha bhagavā paṭhamaṃ kaṇhapakkhaṃ dassetvā sukkapakkhaṃ dasseti veneyyajjhāsavayasena. Tenettha vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

Paṭhamaaparijānanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutyaaparijānanasuttavaṇṇanā

27. Cakkhuviññāṇaviññātabbadhammo nāma rūpāyatanaṃ evāti āha “heṭṭhā gahitarūpamevā”ti. Idha anāpāthagataṃ “cakkhuviññāṇaviññātabbā dhammā”ti vuttattā. Heṭṭhā āpāthagatampi anāpāthagatampi gahitameva “ye ca rūpā”ti anavasesato vuttattā. Te hi vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā saha cakkhuviññāṇena viññātabbattā. Tathā hi cakkhuviññāṇaṃ tehi ekuppādaṃ ekavatthukaṃ

ekanirodham ekārammaṇameva. Sesapadesūti sesesu “yañca sotaṃ ye ca saddā”tiādinā āgatesu kaṇhapakkhe pañcasu, sukkapakkhe chasupi padesu. Eseva nayoti yvāyaṃ “heṭṭhā gahitarūpameva gaṇhitvā”ti attho vutto. Eso eva tatthapi atthavaṇṇanāyayo.

Dutiyaaparijānanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ādittasuttavaṇṇanā

28. Gayānāmikāya nadiyā avidūre pavatto gāmo gayā nāma, tassaṃ gayāyaṃ viharatīti samīpatthe cetam bhumma vacanaṃ. Gayāgāmassa hi āsanne gayāsīsanāmake piṭṭhipāsāṇe bhagavā tadā vihāsi. Tenāha “bhagavā tattha viharatī”ti.

Tatrāti “bhikkhū āmantesī”ti ye bhikkhū āmantesi, yathā cāyaṃ desanā tesam sappāyā jātā, tatra tasmim atthadvaye vibhāvetabbe ayaṃ anupubbikathā samudāgamato paṭṭhāya anupaṭipāṭikathā. Itoti imasmā kappato. Kirāti anussavanatthe nipāto. Pāramitāparibhāvanāya paripākagate. Nāṇeti bodhiñāṇe. Kaniṭṭhaputto vemātikabhātā bhagavato. Veḷubhittikuṭikāhi parikkhipitvā bahiddhā, anto pana paṭasāṇhi.

Sabbesaṃ sattānaṃ. Puññacetanaṃ anto abbhantare paveseti. Bhagavāpi tassa puttoti katvā “aññe tayo puttā”ti vuttaṃ. Avippakiritvāti parājayena avippakiriya apalāyitvā. Pidahīti dātuṃ na sakkomīti tathā akāsi. Saccavāditāya gaṇhiṃsūti rājakulassa saccavāditāya attano varaṃ gaṇhiṃsu.

Vinivattitunti paṭiññāya nivattituṃ. Antarāti tumhehi paricchinnakālassa antarā eva matā. Aṭṭhavīsati hatthāṭṭhānaṃ usabhaṃ nāma. Usabhe aṭṭhavīsati hatthappamaṇe ṭhāne. Dānagge byāvaṭoti pasuto.

Soti bhagavā. Tathārūpañhi buddhānaṃ desanāpāṭihāriyaṃ, yathā desanāya gahito attho paccakkhato vibhūto hutvā upaṭṭhāti. Tenāha “imesaṃ...pe... desessāmī”ti. Sanniṭṭhānanti cirakālaparicitā dittaaggikānaṃ ādittapariyāyadesanāva sappāyāti nicchayamakāsi. Padittanti padīpitaṃ ekādasahi aggīhi ekajālībhūtaṃ. Tenāha “sampajjalita”nti. Dukkhalakkhaṇaṃ kathitaṃ cakkhādīnaṃ ekādasahi aggīhi ādittabhāvena dukkhamatāya dukkhassa kathitattā.

Ādittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Addhabhūtasuttavaṇṇanā

29. Adhisaddena samānattho addhasaddoti āha “addhabhūtanti adhibhūta”ntiādi. Sesaṃ vuttanayameva.

Addhabhūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Samugghātasārappasuttavaṇṇanā

30. Maññitaṃ nāma taṇhāmānadiṭṭhihi gahetabbaṃ maññitaṃ. Sabbasmim maññitanti sabbamaññitaṃ, tassa samugghāto setugghāto, tadāvahaṃ sabbamaññitasamugghātasārappaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana “maññitaṃ nāma cakkhādīsu eva uppajjati, nāññasmi”nti dutiyanayo vutto. Anucchavikanti anurūpaṃ avilomaṃ. Idhāti idheva sāsane aññattha tadabhāvato. “Taṇhā-

mānadiṭṭhimaññitāna”nti vuttaṃ maññitattayaṃ saparasantānesu paṭipakkhavasena yojetvā dassetuṃ “cakkhuṃ ahanti vā”tiādi vuttaṃ. Tattha “cakkhuṃ aha”nti iminā ajjhattivisaṃsaṃ diṭṭhimaññitaṃ dasseti attābhinivesāhaṃkāradīpanato. “Mama”nti iminā taṇhāmaññitaṃ mānamaññitampi vā, pariggahamukhenapi seyyādito mānuppajjanato. Sesapadadvayepi iminā nayena maññitavibhāgo veditabbo. Ahanti attāva, so ca cakkhusmiṃ tadadhīnavuttittā “paro”ti na maññati. Mama kiñcanapalibodho cakkhusmiṃ sati labbhanato, asati na maññati tathāmaññitassa paccayaghātato. Sesapadadvayepi eseṇa nayo.

Ahaṃ cakkhuto niggatoti “aha”nti vattabbo ayaṃ satto cakkhuto niggato tattha sukhumākārena upalabbhanato. Mama kiñcanapalibodho cakkhuto niggato tasmiṃ sati eva upalabbhanato. Sesadvayepi eseṇa nayo. Tattha paroti paro satto. Mama cakkhūti na maññati yassa taṃ cakkhu, tassa “aha”nti vattabbasseva abhāvato. Mamattabhūtanti mama kāraṇaṃ. Sesāṃ uttānameva. Evametasmīṃ sutte cakkhurūpa-cakkhuviññāṇa-cakkhusamphassa-sukhadukkhādukkhamasukhavasena satta vārā cakkhudvāre, tathā sotadvārādīsūti cha sattakā dvecattālīsa. Puna sakkāyavasena “sabbāṃ na maññatī”tiādinā vuttaṃ, tena tecattālīsa. Puna tebhūmakavaṭṭaṃ “loko”ti gahetvā “na kiñci loke upādiyati”ti vuttaṃ, tena catucattālīsa honti. Evaṃ sabbathāpi catucattālīsāya ṭhānesu arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitāti veditabbā. “Catucattālīsādhikasatesū”ti kesuci potthakesu likhanti, sā ca pamādalekhā.

Samugghātasāruppasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

31. Upakārabhūtā tadāvaḥattā. Tatoti maññitākārato. Tanti maññanāvattthūṃ. Aññenākārenāti yathā maññati aniccādiākārato, aññena aniccādinā ākārena hoti. Aññathābhāvaṃ vipariṇāmaṃ upāpādayatāya aññathābhāvaṃ jarāya maraṇena ca dvedhā vipariṇāmetabbaṃ. Taṃ upagamanena aññathābhāvī, evaṃbhūto hutvāpi jīraṇabhijjanasabhāvesu. Bhavesu satto loko uparipi bhavaṃyeva abhinandati. Heṭṭhā gahitameva saṅkaḍḍhitvāti “cakkhuṃ na maññatī”tiādinā heṭṭhā gahitameva khandhadhātuāyatanāti khandhādipariyāyena ekato gahetvā punapi maññanāvattthūṃ dasseti. Avasāne “tato taṃ hoti”ti vuttapadena saddhiṃ sabbavāresu aṭṭha aṭṭha hontīti “aṭṭhacattālīsāya ṭhānesū”ti vuttaṃ.

Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

32. Dassetvāti ettha lakkhaṇe ayaṃ tvā-saddo, hetumhi vā. Anādisattasantānagatagāhattayalakkhitā hi satthu, tiparivaṭṭadesanā taṃnimittaṃ yāvadeva tappahānāya pavattitabhāvato. Arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitāti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ “saha vipassanāya cattāropi maggā kathitā”ti.

Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sabbavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jātidhammavaggavaṇṇanā

33-42. Nibbattanasabhāvanti hetupaccayehi uppajjanasabhāvaṃ. Uppādānantaraṃ buddhippattiya jīraṇasabhāvaṃ. Yattha cakkhādayo, tattheva visabhāgasamuṭṭhānalakkhaṇena byādhino uppattipaccayabhāvena byādisabhāvaṃ. Maraṇasabhāvanti vināsasabhāvaṃ. Sokasabhāvanti ñātibyaśādinā ḍayhamānadukkhāsabhāvaṃ. Saṃkilesikasabhāvanti taṇhādivasena saṃkilissanasabhāvaṃ.

Jātidhammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sabbaaniccavaggavaṇṇanā

43-52. Ñātapariññā āgatā visayavasena tabbisayassa dhammassa jotitattā. Itarā dve tīraṇapahānapariññāpi āgatā evāti veditabbā, tāsāṃ abhiññeyyadhammavisayattā ñāṇassa ca tīraṇapahānapariññāsambhavato. Pariññeyyapade tīraṇapariññāva āgatā, pahātabbapade pahānapariññāva āgatāti yojanā. Itarāpi dve gahitāyeva tāhi vinā atthasiddhiyā abhāvato. Paccakkhaṃ kātappaṃ ārammaṇato asammohato paṭivijjhanena. Avuttāpi gahitāyeva parijānanassa yāvadeva pahānatthattā. Ekasabhāvena vinābhāvo anekaggaṭṭho. Upasaṭṭharogena viya anto eva abhihataśabbatā upahataṭṭho.

Sabbaaniccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamo paṇṇāsako.

6. Avijjāvaggavaṇṇanā

53-62. Catūsu saccesu aññāṇaṃ tappaṭicchādakasammoho. Avindiyaṃ vindati, vindiyaṃ na vindatīti katvā vijjāya paṭipakkhova avijjā. Vijjāya uppannāya anavasesato avijjā pahīyati, taṃ dassento “vijjāti arahattamaggavijjā”ti āha. Na kevalaṃ aniccānupassanāvaseneva maggavutṭhānaṃ, atha kho itarānupassanāvasenapīti dassento “dukkhā...pe... pahīyatiyevā”ti āha. Sabbatthāti uparisuttante sandhāyāha. Tato aparepi taṃatthalakkhaṇavasena kathitasuttante. Tānīpi hi tathā bujjanakapuggalānamajjhāsayaena vuttānīti.

Avijjāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Migajālavaggo

1. Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā

63. Cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccanti vuttacakkhuviññāṇena passitabbanti āha “iṭṭhārammaṇabhūtā”ti. Kamañiyāti kāmatabbā. Maṇaṃ appāyantīti mañāpāti āha “mañāvaḍḍhanakā”ti. Piyaṇitabbasabhāvā piyaṇrūpā. Kāmūpasamhitāti kāmapaṭisaṃyuttā. Ālambitabbatā eva cettha upasamhitatāti “ārammaṇaṃ katvā”tiādimāha. Taṇhāsaṅkhātā nandī taṇhānandī, na tuṭṭhinandīyeva “nandiṃ caratī”tiādīsu viya. Gāmantanti gāmasamīpaṃ. “Anupacāraṭṭhāna”nti vatvā taṃ dasseti “yatthā”tiādinā.

Etthāti yathānīhate pāṭhe. “Imaṃ ekaṃ pariyaṃ ṭhapetvā”ti vuttaṃ tassa “pantānī”tipadena saṅgahitattā. Appasaddāni appanigghosānīti ettha appa-saddo abhāvatto.

Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā

68. Āyācanasuttato paṭṭhāyāti migajālavagge dutiyasuttato paṭṭhāya. Paṭhamasutte pana dutiyakavihārādibhāvo vuttoti.

Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Upasenaāsīvisasuttavaṇṇanā

69. Gahetvāti pārupanassa sithilakaraṇena vīmaṃsato mocetvā. Leṇacchāyāyāti purimadisāya leṇacchāyāyaṃ. Patitvāti leṇacchadanato bhassitvā. Phuṭṭhavisoti catūsu āsīvisesu so phuṭṭhavisoti. Tenāha “tasmā”tiādi. Pariyādiyamānamevāti khepentameva, vināsentamevāti attho. Yathāparicchedenāti attano visaparicchedanurūpaṃ. Aññathābhāvanti vaḍḍhabhāvādipakatijahanam. Sabhāvavagamoti vināso.

Upasenaāsīvisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā

70. Rūpaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti ñātapariññāvasena. Rūparāganti nīlādibhede rūpadhamme rāgaṃ. Paṭisaṃviditaṃ karoti “ayaṃ me rāgo appahīno”ti. Etena sekkhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā. Tena vuttaṃ “evampi kho, upavāṇa, sandiṭṭhiko dhammo hoti”tiādi. Rūparāgaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti “natthi me ajjhattaṃ rūpesu rāgo”ti pajānāti. Asekkhānaṃ hāyaṃ paccavekkhaṇā.

Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

71. Phassākarānanti channaṃ phassānaṃ ākarānaṃ uppattiṭṭhānānaṃ, cakkhādīnanti attho. Naṭṭho nāma ahanti vadati, yo channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādiṃ yathābhūtaṃ pajānāti, so vusitavā, itaro avusitavā ahañca tādīsoti. Ayamevāti ayaṃ cakkhusmiṃ “netamā mamā”tiādinā tiṇṇaṃ gāhānaṃ abhāvo eva.

Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

72. Apunabbhavoti punabbhavābhāvo.

11. Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

73. Panassasanti ekaṃsena naṭṭhoti ayamettha atthoti āha “atinaṭṭho”ti, dhurato eva naṭṭhoti attho.

Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Migajālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gilānavaggo

1-5. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

74-78. Appaññātoti nāmagottato ceva sīlādiguṇehi ca appaññāto avissuto. Theramajjhimabhāvaṃ appattatāya navo.

7. Dutiyaavijjāpahānasuttavaṇṇanā

80. Aniccādivasena abhinivisanam abhiniveso, so eva dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasanato parāmāso, so eva gāho. Tena abhinivesaparāmāsaggāhena gaṇhitum na yuttā aniccādisabhāvattā. Saṅkhārā eva pavattiyā kāraṇabhāvato saṅkhāranimittāni. Yo saṅkhāresu apariññātābhinivesena passitabbo attākāro, so na hotīti añño anattākāro, tato aññato passati. Pariññātābhinivesoti tīraṇapariññāya paricchijja ñātamicchābhiniveso. Pariññātābhinivesoti vā pariññātavipassanābhiniveso. Vipassanāti arūpasattakavasena vipassanāya parijānitabbā.

Dutiyaavijjāpahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sambahulabhikkhusuttavaṇṇanā

81. Kevalanti itaralakkhaṇehi avomissam.

10. Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā

83. Taṇhāya pahīnāya diṭṭhimānāpi pahīnā evāti “taṇhāpapañcassa chinnattā chinnapapañce”ti vuttaṃ. Dutiyapadehi ese va nayo. Idha sattavohāro cakkhādīsu vijjamānesu eva hoti, tasmā parinibbutānañca vohāro cakkhādīsu sannissayeneva, nāññathāti atikkantabuddhehi parihaṇitāni cakkhusotādīni pucchāmīti pucchati “atthi nu kho bhante”tiādīnā. Cakkhusotādivaṇṇam vaṭṭe pavatteyya.

Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gilānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Channavaggo

1. Palokadhammasuttavaṇṇanā

84. Aniccalakkhaṇameva kathitaṃ, tañca pariyāyena, aniccalakkhaṇe kathite itaralakkhaṇāni kathitāneva honti byabhicārabhāvato.

2. Suññatalokasuttavaṇṇanā

85. Attano idanti attaniyanti āha “attano santakenā”ti.

3. Saṃkhittadhammasuttavaṇṇanā

86. Vuttanayeneva veditabbanti khandhiyavagge khandhavasena āgataṃ, idha āyatanavasenāti ayameva viseso.

4. Channasuttavaṇṇanā

87. Sabbanimittehi paṭisallīyati etenāti paṭisallānam, phalasamāpatti. Jīvitahāraśattham jīvitassa haraṇato, sattānañca sasanato hiṃsanato. Paricaritoti payirupāsito. Tena yathānusitṭham paṭipajjinti dīpeti.

Anupavajjanti parehi na upavaditabbam. Tam panettha āyatim appaṭisandhibhāvato hotīti āha “appavattika”nti. “Netam mamā”tiādīni vadanto arahatte pakkipitvā kathesi. Puthujjanabhāvameva dīpento vadati akatakkabhāvadīpanena. Kiñcāpi

thero pucchitaṃ pañhaṃ arahatte pakkhipitvā kathesi, “na samanupassāmī”ti pana vadanto kiñci nipphattiṃ na kathesi, tasmā “idampi manasi kātappa”nti idaṃ ānetvā sambandho.

Kilesapassaddhīti kilesapariḷāhavūpasamo. Bhavatthāya puna bhavatthāya. Ālayanikanti pariyuṭṭhāneti bhavantare apekkhāsaññite ālaye nikantiyā ca pariyuṭṭhānappattiyā. Asati avijjamānāya. Paṭisandhivasena aññabhavato idhāgamaṇaṃ āgati nāma. Cutivasena gamananti cavanavasena ito gati. Anurūpagamaṇaṃ gati nāma tadubhayaṃ na hoti. Cutūpapāto aparāparabhavanavasena cuti, upapajjanavasena upapāto, tadubhayampi na hoti. Evaṃ pana cutūpapāte asati nevidha na idha loke. Na huraṃ na paraloke hoti. Tato eva na ubhayattha hoti. Ayameva anto ayaṃ idhaloke paraloke ca abhāvoyeva dukkhassa pariyosānaṃ. Ayamevāti yathāvutto eva - ettha etasmiṃ pāṭhe paramparāgato pamāṇabhūto attho.

Ye panāti sammavādino sandhāya vadati. Antarābhavaṃ icchanti “evaṃ bhavena bhavantarasambandho yujjeyyā”ti. Niratthakaṃ antarābhavassa nāma kassaci abhāvato. Cutikkhandhānantarañhi paṭisandhikkhandhānaṃyeva pātubhāvo. Tenāha “antarābhavassa...pe... paṭikkhittoyevā”ti. Tattha bhāvoti atthitā. Abhidhamme kathāvatthuppakaraṇe paṭikkhittoyeva. Yadi evaṃ “antarenā”ti idaṃ kathanti āha “antarenā”tiādi. Vikappato aññaṃ vikappantaraṃ, tassa dīpanaṃ “antarenā”ti vacanaṃ. Na antarābhavadīpanaṃ tādissa anupalabbhanato payoanābhāvato ca. Yattha hi vipākaviññāssa paccayo, tatthassa nissayabhūtaṃ vattussa saha bhāvīnaṃ khandhānaṃ sambhavoti saddhiṃ attano nissayena viññāṇaṃ uppajjatevāti nāssa uppattiyā desadūratā veditabbā. “Neva idha na hura”nti vuttadvayaṃ aparaṃ vikappena “na ubhaya”nti, tatthapi na hotiyevāti adhippāyo. “Antarenā”ti vā “vinā”ti iminā samānattho nipāto, tasmā nevidha, na huraṃ, ubhayaṃ vināpi nevāti attho.

Āharīti chinnavasena gaṇhi. Tenāha “kaṇṭhanālaṃ chindī”ti. Pariggaṇhantoti sammasanto. Parinibbuto dīgharattaṃ vipassanāyaṃ yuttapayuttabhāvato. “Anupavajjaṃ channaena bhikkhunā satthaṃ āharita”nti, kathesi asekkaḷe byākaraṇaṃ viya katvā kathesi.

Imināti “upavajjakulānī”ti iminā vacanena. Theroti sārīputtatthero. Evanti evaṃ pubbakālesu saṃsaṭṭhavihārī hutvā tṭhito pacchā arahattaṃ pāpuṇissatīti āsaṅkanto pucchatī. Sesaṃ uttānameva.

Channasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Puṇṇasuttādivaṇṇanā

88-89. Tanti cakkhurūpadvayaṃ. Tenāha “cakkhuñceva rūpañcā”ti. Nandisamudayāti nandiyā samudayataṇhāya sesakāraṇehi nandiyā samuditi samodhānaṃ nandisamudayo, tasmā nandisamudayā. Tenāha “taṇhāya samodhānenā”ti. Pañcakkhandhasaṅkhātassa dukkhassa samodhānena samuditi pavattiyevāti saha samudayena dukkhassa dassitattā “vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā”ti vuttaṃ. Nirodhūpāyena saddhiṃ nirodhassa dassitattā “vivaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā”ti. Pucchānusandhiādīsu aññataraṃ na hotīti āha - “pāṭiyekko anusandhī”ti.

Caṇḍāti kodhanā. Duṭṭhāti dosavantoti attho. Kibbisāti pāpā. Kakkhaḷāti dāruṇā. Ghaṭikamuggarenāti ekasmiṃ pakkhe ghaṭikaṃ dassetvā katena rassadaṇḍena. Sattānaṃ sasanato satthaṃ, tato eva jīvitassa haraṇato hārakañcāti satthahārakaṃ. Indriyaṃvarō “damo”ti vutto manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ damanato. Paññā “damo”ti vuttā kilesavisevitānaṃ damanato vūpasamanato. Uposathakammaṃ “damo”ti vuttaṃ kāyadvārādīhi uppajjanakaasamassa damanato. Khanti “damo”ti veditabbā akkhantiyā damanato vūpasamanato. Tenāha “upasamoti tasseva vevacana”nti.

Etthāti sunāparantajanapade. Ete dveti ayaṃ puṇṇatthero tassa kaniṭṭhoti ete dve bhātaro. Āhacca aṭṭhāsi ulāraṃ buddhārammaṇaṃ pītiṃ uppādetvā. Satta sīhanāde naditvāti mammacchedakānampi akkosaparibhāsānaṃ khamane santosābhāvadīpanaṃ, pāṇippahārassa, leḍḍuppahārassa, daṇḍappahārassa, satthappahārassa, jīvitavoropanassa, khamane santosābhāvadīpanaṃcāti evaṃ satta sīhanāde naditvā. Catūsu ṭhānesu vasitattā pāliyaṃ vasanaṭṭhānaṃ anuddesikaṃ katvā “sunāparantasmīṃ janapade viharatī”icceva vuttaṃ.

Catūsu ṭhānesūti abbuhatthapabbate, samuddagirivihāre, mātulagirimhi, makuḷakārāmaṇavihāreti imesu catūsu ṭhānesu. Tanti caṅkamaṃ āruyha koci bhikkhu caṅkamituṃ samattho natthi mahatā samuddaparissayena bhāvanāmanasikārassa anabhisambhuṇanato. Uppātikanti uppātakaraṃ mahāsaṅkhobhaṃ utṭhapetvā. Sammukheti anilapadese. Paṭivedesunti pavedesuṃ.

Āraddhakālato paṭṭhāyāti maṇḍalamāḷassa kātuṃ pathavīmitakālato pabhuti. Saccabandhena pañcasatāni paripūretuṃ “ekūnapañcasatāna”nti vuttaṃ. Gandhakuṭinti jetavanamahāvihāre mahāgandhakuṭiṃ.

Saccabandhanāmoti saccabandhe pabbate ciranivāsītāya “saccabandho”tveva laddhanāmo. Arahattaṃ pāpuṇīti pañcābhiññāparivāraṃ arahattaṃ adhigacchi. Tenāha “maggenevassa abhiññā āgatā”ti.

Tasmiṃ sannipatitā mahājanā keci sotāpannā, keci sakadāgāmino, keci anāgāmino, keci arahanto ahesuṃ. Tatthāpi keci tevijjā, keci chaḷabhiññā, keci paṭisambhidappattā ahesuṃ. Taṃ sandhāya vuttaṃ “mahājanassa bandhanamokkho jāto”ti. Ye pana tattha saraṇagamanapañcasīladasasīlasamādānena laddhānuggahā, tesu devatānaṃ vasena “mahantaṃ buddhakolāhalaṃ aho”ti vuttaṃ.

Aruṇaṃ pana mahāgandhakuṭiyaṃyeva utṭhapesi devatānuggahatthañceva kulānudayāya ca. Apāyamagge otārīto “koci lokassa sajītā atthi, tassa vasena pavattisaṃhārā honti, tenevāyaṃ pajā sanāthā hoti, taṃ yuñjati ca tasmiṃ tasmiṃ kamme”ti micchāgāhehi. Paricaritabbaṃ yāci “ettha mayā ciraṃ vasitabba”nti.

Chaṭṭhanti bāhiyasuttaṃ. Taṃ uttānameva heṭṭhā vuttanayattā.

Puṇṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Paṭhamaejāsuttādivaṇṇanā

90-91. Ejati chaḷārammaṇanimittaṃ kampaṭīti ejā. Tenāha “calanaṭṭhena”ti. Ābādhanaṭṭhena pīlanaṭṭhena. Anto dosanaṭṭhenaṭi antocitte eva padussanaṭṭhena. Nikantanaṭṭhenaṭi chindanaṭṭhena. Heṭṭhā gahitamevāti heṭṭhā

maññitasamugghātasārūppasutte āgatameva. Vuttanayameva
maññitasamugghātasutte.

Paṭhamaejāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā

92-93. Dvayanti dukkaṃ. Pāḷiyaṃ āmeditalopena niddesoti āha “dve dve koṭṭhāse”ti. Evametanti evaṃ aniccādhāna evaṃ cakkhurūpañcāti dvayaṃ. Calatīti anavaṭṭhānena pacalati. Byathatīti jarāya maraṇena ca pavedhati. Hetu ceva uppattinimittatā. Sahagatīti sahappavatti, tāya gahetabbatā “saṅgātī”ti phasso vutto. Esa nayo sesapadadvayepi. Yasmā ca saṃgacchamānadhammavimuttā saṅgati nāma natthi, tathā sannipātasamavāyā, tesam vasena nibbatto phasso tathā vuccatīti. Tenāha “iminā”tiādi.

Vatthūti cakkhu nissayapaccayādhāna. Ārammaṇanti rūpaṃ ārammaṇapaccayādhāna. Sahajāta tayo khandhā vedanādayo, te saṃjātādhāna. Ayaṃ hetūti ayaṃ tividho hetū. Phassenātiādisu ayaṃ saṅkhepattho - yasmā rūpārammaṇe phasse attano phusanakiccaṃ karonte evaṃ vedanā anubhavanakiccaṃ, saññā sañjānanakiccaṃ karoti, tasmā “phassena phuṭṭhamevā”tiādivuttameva atthaṃ idāni puggalādhāna dassetuṃ “phuṭṭho”tiādi vuttaṃ. Pañceva khandhā bhagavatā samatiṃsāya ākārehi vuttā. Kasmāti āha “katha”ntiādi. Rukkhasākhāsu rukkhavohāro viya ekekaḍḍhammepi khandhavohāro hotiyeva. Tenāha bhagavā - “viññāṇaṃ viññāṇakkhandho”ti.

Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Channavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saḷavaggo

1. Adantaaguttasuttavaṇṇanā

94. Adantatīti damaṃ nibbisevanabhāvaṃ anītā. Agopitāti satisaṅkhātāya vatiyā na rakkhitā. Apihitāti satikavāṭeṇa na pihitā. Catūhipi padehi indriyānaṃ anāvaraṇamevāha. Adhikaṃ vahantīti adhivāhā, dukkhassa adhivāhā dukkhādhivāhā. Nirayesu uppajjanakaṃ nerayikaṃ. Ādi-saddena sesapāḷiṃ saṅgaṇhāti.

Saḷevāti cha-kārassa sa-kāro, ḷa-kāro padasandhikaro. Yatthāti nimittatthe bhummaṃ. Anavassutā atintāti rāgena atemitā.

Assāditanti assādaṃ itaṃ upagataṃ. Tenāha “assādavanta”nti. Sukhadukkhanti itthāniṭṭhaṃ. Anvayatīti anvayo, hetu. Phassoti anvayo etassāti phassanvayanti āha - “phassahetuka”nti. “Aviruddha”iti vibhattilopena niddeso.

Papañcasaññāti taṇhādisamadhūpasamhatasaññā. Tenāha “kilesasaññāya papañcasaññā nāma hutvā”ti. Papañcasaññā etesaṃ atthīti papañcasaññā, itarītarā narā. Papañcayantāti saṃsāre papañcaṃ cirāyanaṃ karontā. Saññinoti gehassitasaññāya saññāvanto. Manomayaṃ vitakkanti kevalaṃ manasā sambhāvitaṃ micchāvitakkaṃ. Irīyatīti iriyaṃ paṭipattiṃ irīyati paṭipajjati.

Suṭṭhu bhāvitoti suṭṭhubhāvaṃ subhāvanaṃ ito bhāvitabhāvito. Phuṭṭhassa cittanti tena yathāvuttaphassena phuṭṭhaṃ assa cittaṃ. Na vikampate kvacīti kismiñci iṭṭhāniṭṭhārammaṇe na kampati. Pāragāti pāragāmino bhavatha.

Adantaaguttasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mālukyaputtasuttavaṇṇanā

95. Apasādetīti tajjeti. Ussādetīti ukkaṃseti. Ayaṃ kira thero mālukyaputto. Pamajjitvāti yonisomanasikārassa ananuyujjanena pamajjitvā.

Yatrāti paccattaṃ vacanālaṅkāre. Nāmāti asambhāvane apasādanapakkhe, ussādanapakkhe pana sambhāvane. Kiṃ jātanti kiṃ tena mahallakabhāvena jātanti mahallakabhāvaṃ tiṇāyapi amaññaṃ vadatai. Tenāha “yadi...pe... anuggaṇhanto”ti. Anuggaṇhantoti acintento. Mādisānaṃ bhagavato ovādo upakārāvahoti etarahi ovādañca pasamsanto.

“Adiṭṭhā adiṭṭhapubbā”tiādinā parikappavasena vuttanidassanaṃ “yathā etesu chandādayo na honti, evamitareshu pariññātesū”ti nayapaṭipajjanatthaṃ, tesampi imehi samānetabbattā. Tena vuttaṃ “supinakūpamā kāmā”ti.

Cakkhuviññāṇena diṭṭhe diṭṭhamattanti cakkhuviññāṇassa rūpāyatanaṃ yattako gahaṇākāro, tattakaṃ. Kittakaṃ pamāṇanti attasaṃvediyaṃ parassa na disitabbaṃ, kappanāmattaṃ rūpaṃ. Tenāha “cakkhuviññāṇaṃ hī”tiādi. Rūpeti rūpāyatane. Rūpamattamevāti nīlādibhedaṃ rūpāyatanaṃ, na nīlādi. Visesanivattanatto hi ayaṃ matta-saddo. Yadi evaṃ, eva-kāro kimatthiyo? Cakkhuviññāṇaṃ rūpāyatane labbhamānampi nīlādivisesaṃ “idaṃ nīlaṃ nāma, idaṃ pītaṃ nāmā”ti na gaṇhāti. Kuto niccāniccādisabhāvatthanti saṃhitassapi nivattanatthaṃ evakāraggaṇaṃ. Tenāha “na niccādisabhāva”nti. Sesaviññāṇehiṇi javanaviññāṇehiṇi.

Diṭṭhaṃ nāma cakkhuviññāṇaṃ rūpāyatanaṃ dassananti katvā. Tenāha “rūpe rūpavijānana”nti. Cakkhuviññāṇamattamevāti yattakaṃ cakkhuviññāṇaṃ rūpāyatane gahaṇamattaṃ, taṃmattameva me sabbaṃ cittaṃ bhavissatīti attho. “Rāgādirahenā”ti vā pāṭho. Diṭṭhaṃ nāma padatthato cakkhuviññāṇena diṭṭhaṃ rūpaṃ. Tatthevāti cakkhuviññāṇena diṭṭhamatte rūpe. Cittattayaṃ diṭṭhamattaṃ nāma cakkhuviññāṇaṃ viya rāgādivirahena pavattanato. Tenāha “yathā ta”nti ādi.

Manodvārāvajjanena viññātārammaṇaṃ viññātanti adhippetam rāgādivirahena viññeyyato. Tenāha “yathā āvajjanenā”tiādi.

Tadāti tasmim kāle, na tato paṭṭhāyāti ayamettha atthoti dasseti. “Diṭṭhamatta”ntiādinā yesaṃ rāgādīnaṃ nivattanaṃ adhippetam, te “tenā”ti ettha ta-saddena paccāmasīyantīti “tena rāgena vā ratto”tiādi vuttaṃ. Tatthāti visaye bhummaṃ, visayabhāvo ca visayinā sambandhavasena icchitabboti vuttaṃ “paṭibaddho”tiādi.

Satīti rūpassa yathāsabhāvasallakkhaṇā sati muṭṭhā piyanimittamanasikārena anuppajjanato na dissati nappavattati. Ajjhosāti ajjhosāya. Gilitvā pariniṭṭhapetvā attaniyakaraṇena.

Abhijjhā ca vihesā cāti karaṇatthe paccattavacananti āha - “abhijjhāya ca vihesāya cā”ti. Atthavasena vibhattipariṇāmoti āha - “abhijjhāvihesāhī”ti. Ācinantassāti vaḍḍhentassa. Paṭissatoti patissato sabbattha satiyā yutto. Sevato cāpīti ettha ca-

saddo api-saddo ca nipātamattanti “sevantassa”icceva attho vutto.

Mālukyaputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Parihānasuttavaṇṇanā

96. Parihānasabhāvanti anavajjadhammehi parihāyanasabhāvaṃ. Abhibhavitānīti abhibhūtāni nibbisevanabhāvākārena. Sarasaṅkappāti tasmim tasmim visaye anavaṭṭhitabhāvena saṅkappā. Saṃyojanīyāti saṃyojetabbā. Saṃyojanānañhi punappunaṃ uppattiyā okāsaṃ dento kilesajātaṃ adhivāseti nāma. Kilesa eva kilesajātaṃ. Ārammaṇaṃ pana citte karonto adhivāseti nāma. Chandarāgappahānena na pajahati ārammaṇaṃ, kilesaṃ pana anuppattidhammatāpādanena eva. Abhibhaviṭaṃ āyatananti kathitaṃ adhivāsanādinā. “Kathaṅca, bhikkhave, parihānadhammo hotī”ti dhammaṃ pucchitvā taṃ vibhajantena bhagavatā “tañce bhikkhu adhivāsetī”tiādinā puggalena puggalādhiṭṭhānena dhammo dassito.

Parihānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pamādavihārīsuttavaṇṇanā

97. Na pidahitvā cakkhundriyaṃ na pidahitvā sañchāditvā ṭhitassa. Byāsiñcatīti kilesehi visesena āsiñcati. Kilesatintanti kilesehi avassutaṃ. Dubbalapīti taruṇā na balappattā. Balavapīti ubbegā pharaṇappattā ca pīti. Darathappassaddhīti kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi. Na uppajjanti paccayaparamparāya asiddhattā. “Kathaṅca, bhikkhave, pamādavihārī hotī”tiādinā puggalaṃ pucchitvā “pāmojjaṃ na hoti, pāmojjaṃ jāyatī”tiādinā ca, dhammena “pamādavihārī appamādavihārī”ti ca puggalo dassito.

Pamādavihārīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṃvarasuttavaṇṇanā

98. Idanti “kathaṅca, bhikkhave, asaṃvaro”ti? Idaṃ vacanaṃ. Pahātabbadhammakkhānavasenāti pahātabbadhammasseva kathanaṃ vuttaṃ. “Kathaṅca, bhikkhave, asaṃvaro hotī”ti dhammaṃ pucchitvā “santi, bhikkhave, cakkhuvīññeyyā rūpā”tiādinā dhammova vibhatto.

Saṃvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Samādhisuttavaṇṇanā

99. Cittekaggatāyāti samathavasena cittekaggatāya. Parihāyamāneti tassa alābhena parihāyamāne. Kammatṭhānanti vipassanākammatṭhānaṃ, samathameva vā.

7. Paṭisallānasuttavaṇṇanā

100. Kammatṭhānanti samathavipassanākammatṭhānaṃ.

8-9. Paṭhamanatumhākamsuttādivaṇṇanā

101-102. Upamaṃ parivāretvāti upamaṃ pariharitvā. Suddhikavasenāti upamāya vinā kevalameva.

10. Udakasuttavaṇṇanā

103. Udakoti tassa nāmaṃ. Vedaṃ ñāṇaṃ. Sabbam jītavāti sabbajī. Avakhatanti nikhataṃ. Uccādanadhammoti uccādetabbasabhāvo. Parimaddanadhammoti parimadditabbasabhāvo. Parihatoti pariharito. Odanakummāsūpacayuccādanaparimaddanapadehīti vattabbaṃ. Uccādanaṃ vā parimaddanamattamevāti katvā na gahitaṃ.

Udakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Salavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyo paṇṇāsako.

11. Yogakkhemivaggo

1. Yogakkhemisuttavaṇṇanā

104. Catūhi yogehīti kāmāyogādīhi catūhi yogehi. Kheminoti khemavato kusalino. Kāraṇabhūtanti kattabbaupāyassa kāraṇabhūtaṃ. Pariyāyati pavattiṃ nivattiñca ñāpetīti pariyāyo, dhammo ca so pariyattidhammattā pariyāyo cāti dhammapariyāyo, taṃ dhammapariyāyaṃ. Yasmā pana so tassādhigamassa kāraṇaṃ hoti, tasmā vuttaṃ “dhammakāraṇa”nti. Yuttinti samathavipassanādharmānīti vā catusaccadhammānīti vā. “Tasmā”ti padaṃ uddharitvā - “kasmā”ti kāraṇaṃ pucchanto “kiṃ akkhātattā, udāhu pahīnattā”ti vibhajitvā pucchi. Yasmā pana chandarāgappahānaṃ yogakkhemibhāvassa kāraṇaṃ, na kathaṇaṃ, tasmā “pahīnattā”tiādi vuttaṃ.

Yogakkhemisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-10. Upādāyasuttādivaṇṇanā

105-113. Vedanāsukhadukkhanti vedanāsaṅkhātāṃ sukhañca dukkhañca kathitaṃ. “Ajjhattaṃ sukhaṃ dukkha”nti vuttattā vimuttisukhassa ca saḷāyatanadukkhassa ca kathitattā vivaṭṭasukhaṃ cettha kathitamevāti sakkā viññātum. Kāmaṃ khandhiyavagge khandhavasena desanā āgatā, na āyatanavasena. Ettha pana vattabbaṃ atthajātaṃ khandhiyavagge vuttanayamevāti.

Upādāyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yogakkhemivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Lokakāmaguṇavaggo

1-2. Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā

114-115. Āvasati ettha kilesamāroti āvāso. Kāmaguṇaajjhakkabāhirāni āyatanāni. Kilesamāraṇassa āvāsaṃ gato vasaṃ gato. Tividhassāti papañcasaññāsaṅkhātassa tividhassapi māraṇassa. Tato eva devaputtamāraṇassapi vasaṃ gatoti sakkā viññātum.

Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Lokantagamanasuttavaṇṇanā

116. Lokiyanti ettha sattakāyabhūtagāmādīti loko, cakkavālo. Saṅkhāro pana lujjanapalujjanaṭṭhena loko. Antanti osānaṃ. Sabbaññutaññāṇena saṃsanditvāti sabbaññutaññāṇagatiyā samānetvā avirodhetvā. Thomessāmīti pasaṃsissāmi.

Evamsampattikanti evamsampajjanakaṃ evampassitabbaṃ idaṃ mama ajjhesanaṃ. Tenāha “īdisanti attho”ti. Jānaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇena jānitabbaṃ jānāti eva. Na hi padesaññāṇe t̥hito jānitabbaṃ sabbaṃ jānāti. Ukkatṭhaniddesena hi avisesaggahaṇena ca “jāna”nti iminā niravasesaṃ ñeyyajātaṃ pariggayhatīti tabbisayāya jānanakiriyāya sabbaññutaññāṇameva karaṇaṃ bhavituṃ yuttaṃ. Pakaraṇavasena “bhagavā”ti padasannidhānena ca ayamattho vibhāvetabbo. Passitabbameva passatīti dibbacakkhu-paññācakkhu-dhammacakkhu-buddhacakkhu-samantacakkhu-saṅkhātehi ñāṇacakkhūhi passitabbaṃ passati eva. Atha vā jānaṃ jānātīti yathā aññe savipallāsā kāmarūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānāti eva, diṭṭhidassanassa abhāvā passanto passati evāti attho.

Dassanapariṇāyakaṭṭhenāti yathā cakkhu sattānaṃ dassanatthaṃ pariṇeti sādheti, evaṃ lokassa yāthāvadassanasādhanatopi dassanakiccapariṇāyakaṭṭhena cakkhubhūto, paññācakkhumayattā vā sayambhūññāṇena paññācakkhuṃ bhūto pattoti vā cakkhubhūto. Ñāṇabhūtoti etassa ca evameva attho daṭṭhabbo. Dhammā vā bodhipakkhiyā, tehi uppannattā lokassa ca taduppādanato anaññasādhāraṇaṃ vā dhammaṃ patto adhigatoti dhammabhūto. “Brahmā”vuccati seṭṭhaṭṭhena maggaññaṃ, tena uppannattā lokassa ca taduppādanato tañca sayambhūññāṇena pattoti brahmabhūto. Catusaccadhammaṃ vadatīti vattā. Ciraṃ saccapaṭivedhaṃ pavattento vadatīti pavattā. Atthaṃ nīharitvāti dukkhādiatthaṃ uddharitvā. Paramatthaṃ vā nibbānaṃ pāpayitā. Amatasacchikiriyāṃ sattesu uppādentō amataṃ dadātīti amatassa dātā. Bodhipakkhiyadhammānaṃ tadāyattabhāvato dhammassāmī. Punappunaṃ yācāpento bhāriyaṃ karonto garuṃ karoti nāma, tathā duviññeyyaṃ katvā kathentopi.

Cakkhunā vijjamānena lokasaññī hoti, na tasmim̐ asati. Na hi ajjhattikāyatanavirahena lokasamaññā atthi. Tenāha “cakkhuñhi loko”tiādi. Appahīnadiṭṭhīti asamūhataṃ sakāyadīṭṭhiko ghanavinibbhogaṃ kātuṃ asakkonto samudāyaṃ viya avayavaṃ “loko”ti sañjānāti ceva maññati ca. Tathāti iminā “lokoti sañjānāti ceva maññati cā”ti padattayaṃ ākaḍḍhati. Tassāti puthujjanassa, cakkavālo lokassa vā. Cakkhādimeva hi saḥokāseṇa “cakkavālo”ti puthujjano sañjānāti. Gamanenāti padasā gamanena. Na sakkā tesaṃ anantattā. Lujjanaṭṭhenāti abhisāṅkhālokaṃ vasena lokassa antaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tassa anto nāma nibbānaṃ. Taṃ pattuṃ sakkā sammāpaṭipattiyā pattabbattā. Cakkavālo lokassa pana anto nāma, natthi tassa gamanena appattabbattā.

Imehi padehīti imehi vākyavibhāgehi padehi. Tāni pana akkharasamudāyalakkhaṇānīti āha “akkharasampiṇḍanehī”ti. Pāṭiyekkaakkharehīti tasmim̐ tasmim̐ pade paṭiniyatasannivesehi visuṃ visuṃ cittaṇa gayhamānehi akkharehīti attho.

Gamaṇaṭṭhena “paṇḍā” vuccati paññā, tāya ito gato pattoti paṇḍito, paññavā. Mahāpaññatā nāma paṭisambhidāvasena veditabbāti āha “mahante atthe”tiādi. Yathā tanti ettha tanti nipātamattaṃ paṭhamavikappe, dutiyavikappe pana paccāmasananti āha “taṃ byākata”nti.

4. Kāmaguṇasuttavaṇṇanā

117. Cetasoti karaṇe sāmivacanaṃ. Cittena saṃphusanaṃ nāma anubhavoti āha “cittena anubhūtapubbā”ti. Ututtayānurūpatāvasena pāsādattayaṃ, taṃ vasena tividhanāṭakabhedo. Manorammatāmattena kāmaguṇaṃ katvā dassitaṃ, na kāmavasena. Na hi abhinikkhamanato uddhaṃ bodhisattassa kāmavitakkā bhūtapubbā. Tenāha māro pāpimā -

“Satta vassāni bhagavantam, anubandhiṃ padāpadaṃ;
Otāraṃ nādhigacchissam, sambuddhassa satīmato”ti.

Metteyyo nāmātiādi anāgatārammaṇadassanamattaṃ, na bodhisattassa evaṃ uppajjatīti. Attā piyāyitabbarūpo etassāti attarūpo, uttarapade purimapadalopenāti “attano hitakāmajātikenā”ti attho vutto. Attarūpenāti vā pītisomanassehi gahitasabhāvena tuṭṭhapahaṭṭhena udaggudaggena. Appamādoti appamajjanaṃ kusalahammesu akhaṇḍakāritāti āha “sātaccakiriyā”ti. Avossaggoti cittassa kāmaguṇesu avossajjanaṃ pakkhandituṃ appadānaṃ. Purimo vikappo kusālānaṃ dhammānaṃ karaṇavasena dassito, pacchimo akusālānaṃ akaraṇavasena. Dve dhammāti appamādo satīti dve dhammā. Appamādo sati ca tathā pavattā cattāro kusalahammakkhandhā veditabbā. Kattabbāti pavattetabbā.

Tasmiṃ āyataneti tasmiṃ nibbānasaññite kāraṇe paṭivedhe. Taṃ kāraṇanti channaṃ āyatanānaṃ kāraṇaṃ. Saḷāyatanam nirujjhati etthāti saḷāyatananīrodho vuccati nibbānaṃ. Tenāha “nibbānaṃ. Taṃ sandhāyā”tiādi. Nibbānasminti nibbānamhi.

Kāmaguṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Sakkapañhasuttādivaṇṇanā

118-119. Diṭṭheti paccakkhabhūte. Dhammeti upādānakkhandhadhamme. Tattha hi attāti bhavati saññā diṭṭhi cāti attabhāvasaññā. Tenāha - “diṭṭheva dhammeti imasmiṃyeva attabhāve”ti. “Tannissita”nti ettha taṃ-saddena heṭṭhā abhinandanādipariyāyena vuttā taṇhā paccāmaṭṭhāti āha - “taṇhānissita”nti. Taṃ upādānaṃ etassāti tadupādānaṃ. Tenāha - “taṃgahaṇa”ntiādi. Taṇhupādānasaṅkhātaṃ gahaṇaṃ etassāti taṃgahaṇaṃ. Chaṭṭhaṃ uttānameva pañcame vuttanayattā.

Sakkapañhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāriputtasaddhivihārikasuttavaṇṇanā

120. Ghaṭessatīti pubbenāparaṃ ghaṭitaṃ sambandhaṃ karissati. Vicchedanti brahmacariyassa virodhipaccayasamuppattiyā ucchedaṃ.

8. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

121. Ye dhammā sammadeva bhāvitā bahulikatā vimuttiyā arahattassa sacchikiriyāya saṃvattanti, te saddhādayo sambhārā vimuttiparipācaniyāti adhippetā. Paripācentīti paripākaṃ pariṇāmaṃ gamenti. Dhammāti kāraṇabhūtā dhammā. Visuddhikāraṇavasenāti visuddhikāraṇatāvasena, sā pana

saddhindriyādīnaṃ kāraṇato visuddhi. Yathā nāma jātisampannessa khattiyakumārassa vipakkhavigamena pakkhasaṅgahena pavattiṭṭhānasampattiya ca parisuddhi hoti, evamevaṃ daṭṭhabbāti dassento “vuttaṃ heta”ntiādimāha.

Assaddhādayopi puggalā saddhādīnaṃ yāvadeva parihānāya honti, saddhādayo pāripūriyāva, tathā pasādaniyasuttantādipaccavekkhaṇā, pasādaniyasuttantā nāma sampasādaniyasuttādayo. Sammappadhāneti sammappadhānasuttante. Satipaṭṭhāneti cattāro satipaṭṭhāne. Jhānavimokkheti jhānāni ceva vimokkhe ca uddissa pavattasuttante. Gambhīraññācariyeti khandhāyatanadhātupaṭṭicasamuppādapāṭisaṃyuttasuttante.

Kalyāṇamittatādayoti kalyāṇamittatā sīlasaṃvaro abhisallekhakathā vīriyārambho nibbedhikapāññāti ime kalyāṇamittādayo pañca dhammā, ye “idha, meghiya, bhikkhu kalyāṇamitto hoti”tiādinā udāne kathitā. Lokaṃ volokentassāti āyasmato rāhulassa tāsāṃ devatānaṃ indriyaparipākaṃ passantassa. Tato yena andhavanaṃ, tattha divāvihārāya mahāsamāgamo bhavissatīti. Tathā hi vakkhati “ettakāti gaṇanāvasena paricchedo natthi”ti.

Rukkhapabbatanissitā bhūmaṭṭhakā, ākāsaṇḍarivimānavāsino antalikkhaṭṭhakā. Dhammacakkhūti veditabbāni catusaccadhammānaṃ dassanaṭṭhena.

Rāhulovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Lokakāmaguṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Gahapativaggo

1-3. Vesālīsuttādivaṇṇanā

124-126. Dvīsūti imasmiṃ gahapativagge paṭhamadutiyesu tatiye ca vuttatthameva paṭhajātaṃ apubbaṃ natthīti attho.

4-5. Bhāradvājasuttādivaṇṇanā

127-128. Kāmaṃ aññepi pabbajitā yuttakāle piṇḍaṃ ulamānā carantiyeva, ayaṃ pana odarito, teneva kāraṇena pabbajitoti dassento “piṇḍaṃ ulamāno”tiādimāha. Ghaṃsantovāti bhūmiyaṃ ghaṃsanto eva pattaṃ ṭhapeti. Parikkhīṇanti samantato parikkhīṇaṃ. Nālika ...pe... jātaṃ, atirekapattaṭṭhapanassa paṭikkhittatā aññaṃ na gaṇhāti. “Indriyabhāvananti cakkhādipañcīndriyabhāvana”nti keci vadanti, tathā vipassanābhīnivesaṃ katvā uparivipassanaṃ vaḍḍhitvāti adhippāyo. Apare pana “saddhāpañcamānaṃ indriyānaṃ vasena vipassanābhīnivesaṃ katvā tena sukkena abhiññāpahānānaṃ sampādanavasena indriyaṃ bhāvetvā”ti vadanti.

Upasaṅkamatīti ettha yathā so rājā upasaṅkami, taṃ āgamanato paṭṭhāya dassetuṃ “thero kirā”tiādi āraddhaṃ. Mahāpānaṃ nāma aññaṃ kammaṃ akatvā pānapasuto hutvā sattāhaṃ tadanurūpaparijanassa surāpivanaṃ. Tenāha “mahāpānaṃ nāma pivitvā”ti. Sālithusehīti rattasālithusehi. Ḍayhamānaṃ viya kipillikadaṃsanajātāhi dukkhavedanāhi. Mukhasattīhi vijjhiṃsu vallabhatāya. Itthilola hi so rājā.

Paveṇinti tesāṃ samādānapaveṇiṃ brahmacariyapabandhaṃ. Paṭipādentīti sampādentī. Garukārammaṇanti garukātabbārammaṇaṃ, avītikkaṃmitabbārammaṇanti attho. Assāti rañño. Cittaṃ anotarantanti pasādavīthiṃ anotarantaṃ anupagacchantaṃ. Viheṭhetunti vibādhituṃ.

Lobhassa aparāparuppattiyā bahuvacanavasena “lobhadhammā”ti vuttaṃ. Uppajjantītipi attho yeva, yasmā uppajjamāno lobhadhammo attano hetupaccaye pariggahāpento jānāpento viya sahati pavattatīti. Imameva kāyanti ettha samūhatthe eva kāya-saddo gabbhāsayaḍḍiṭṭhānesu uppajjanadhammasamūhavisayattā, itare pana kāyūpalakkhitatāya “kāyo”ti veditabbā. Uttānameva heṭṭhā vuttanayattā.

Bhāradvājasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ghositasuttavaṇṇanā

129. Rūpā ca manāpāti nīlādibhedā rūpadhammā ca manasā manuññā piyarūpā saṃvijjanti, idaṇca sukhavedanīyassa phassassa sabhāvadassanattamaṃ. Evaṃ “rūpā ca manāpā upekkhāvedaniyā”ti etthāpi yathārahaṃ vattabbaṃ. Cakkhuvīññāna...pe... phassanti vuttaṃ. Upanissayaakoṭiyā hi cakkhuvīññānasampayuttaphasso sukhavedanīyo, na sahaḍḍatakoṭiyā. Tenāha - “ekaṃ phassaṃ paṭicca javanavasena sukhavedanā uppajjati”ti. Sesapadesūti “saṃvijjati kho, gahapati, sotadhātū”ti āgatesu pañcasu koṭṭhāsesu.

Tevīsati dhātuyo kathitā channaṃ dvārānaṃ vasena vibhajjagahaṇena. Vatthunissitanti hadayavatthunissitaṃ. Pañcadvāre vīsati, manodvāre tisso evaṃ tevīsati.

Ghositasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Hālidikānisuttādivaṇṇanā

130-131. Taṃ itthetanti cakkhunā yaṃ rūpaṃ diṭṭhaṃ, taṃ itthanti attho. Taṃ sukhavedaniyanti taṃ sukhavedanāya upanissayaakoṭiyā paccayabhūtaṃ cakkhuvīññānañceva, yo ca yathārahaṃ upanissayaakoṭiyā vā, anantaro ce anantarakoṭiyā vā, sahaḍḍato ce sampayuttakoṭiyā vā, sukhavedanāya paccayo phasso. Taṃ sukhavedaniyañca phassaṃ paṭicca uppajjati sukhavedanāti yojanā. Esa nayo sabbattha sabbesu sesesu sattasu vāresu. Manodhātuyeva vā samānāti abhidhammanayena. Suttantanayena pana suññataṭṭhena nissattaniḍḍivaṭṭhena ca manodhātusamaññaṃ labhateva. Aṭṭhamaṃ uttānameva heṭṭhā vuttanayattā.

Hālidikānisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Lohiccasuttavaṇṇanā

132. Tepi māṇavakātveva vuttā, na brāhmaṇakumārā eva. Seleyyakānīti aññaṃaṇñaṃ silissanalaṅghanakīḷanāni.

Upaṭṭhānavasena ibhaṃ harantīti ibbhā, hatthigopakā. Te pana nihīnakuṭumbassa bhoggaṃ upādāya gahapatibhāvaṃ upādāya “gahapatikā”tipi vuccantīti āha “gahapatikā”ti. Kaṇhāti kaṇhābhijātikā. Raṭṭhaṃ bharantīti yasmim raṭṭhe vasanti, tassa raṭṭhassa balim bharaṇena, attano vā kuṭumbassa bharaṇena bharatā. Pariyāyantāti parito saṃcarantā kīḷanti.

Sīlajetṭhakāti sīlappadhānā. Ye purāṇaṃ saranti, te sīluttamā ahesuṃ. Dvārāni cakkhādidvārāni.

Apakkamitvā apetaṃ virahitā hutvā. Visamānīti vigatasamāni ducaritasabhāvāni. Nānāvidhadaṇḍā nānāvidhadaṇḍanipātā.

Anāhārakāti kiñci abhuñjanakā. Paṅko viya paṅko, malaṃ. Dantapaṅko purimapadalopena paṅkoti vuttoti “paṅko nāma dantamala”nti vuttaṃ. Ajehi kātābbakānaṃ akopetvā karaṇaṃ samādānavasena vataṃ. Esa nayo sesesupi. Kohaññaṃ nāma attani vijjamānadosaṃ paṭicchādetvā asantaṇṇapakāsanāti āha - “paṭicchanna...pe... kohaññañcevā”ti. Parikkhārabhaṇḍakavaṇṇāti parikkhārabhaṇḍā kappakāti. Te ca kho attano jīvikatthāya āmisakiñjakkhassa attanibandhanatthāya amocanattthāya katā.

Akhilanti cetokhilarahitaṃ brahmavihāraavasena. Tenāha “mudu athaddha”nti.

Adhimuttoti abhirativasena yuttapayutto. Parittacittoti parito khaṇḍitacitto. Appamāṇacittoti ettha “ko aya”nti paṭikkhituṃ sakkuṇeyyacitto.

Lohiccaṣuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Verahaccānisuttavaṇṇanā

133. Brāhmaṇiṃ dhammasavanāya codento māṇavako “yagghe”ti avoca. Tenāha “yaggheti codanatthe nipāto”ti.

Verahaccānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gahapativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Devadahavaggo

1. Devadahasuttavaṇṇanā

134. Manaṃ ramayantāti āpāthagatā manassa ramaṇavasena piyāyitabbatāvasena pavattantā.

2. Khaṇasuttavaṇṇanā

135. Chaphassāyatanikāti chahi phassāyatanehi anīṭṭhasaṃvedaniyā. Chadvārāphassapaṭivīññattīti chahipi dvārehi ārammaṇassa paṭisaṃvedanā hotiyeva sabbaso dukkhānubhavanatthaṃ. Tāvatiṃsapuranti sudassanamahānagaraṃ. Abhāvo nāma natthi sabbathā sukhānubhavanato. Nirayeti iminā duggati bhavasāmañña itarāpāyāpi gahitā eva. Maggabrahmacariyavāsaṃ vasituṃ na sakkāti iminā pana sabbesampi acchindikaṭṭhānānaṃ gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Imevāti imasmiṃ manussaloke eva. Apāyopi paññāyati apāyadukkhasadisassa dukkhassa kadāci paṭisaṃvedanato. Saggopi paññāyati devabhogasadisasampattiyā kadāci paṭilabhitabbato.

Ayaṃ kammabhūmīti ayaṃ manussaloko purisathāmakaraṇāya kammabhūmi nāma tāsāṃ yogyaṭṭhānabhāvato. Tattha padhānakammaṃ dassento “idha maggabhāvanā”ti āha. Ṭhānānīti kāraṇāni. Saṃvejaniyānīti saṃvegajananāni bahūni jātiādīni. Tathā hi jāti, jarā, byādhi, maraṇaṃ, apāyabhavaṃ, tatthapi nirayūpapattihetukaṃ, tiracchānupapattihetukaṃ, asūrakāyūpapattihetukaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakanti bahūni saṃvegavatthūni paccavekkhitvā saṃvegajāto sañjātasamvego yoniso padhānamanuyuñjassu. Saṃvegāti saṃvegamaṇapajjassu.

Khaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā

136. Sammuditā sammodappattā, pamoditā sañjātapamodā. Dukkhāti dukkhavanto sañjātadukkhā. Tenāha “dukkhitā”ti. Sukhaṃ etassa atthīti sukho, sukhī. Tenāha “sukhito”ti. Yattakā rūpādayo dhammā loke atthīti vuccati. Passantānanti saccapaṭivedhena sammadeva passantānaṃ. “Paccanīkaṃ hotī”ti vatvā taṃ paccanīkabhāvaṃ dassetuṃ “loko hī”tiādi vuttaṃ. Asubhāti “āhū”tipadaṃ ānetvā sambandho. Sabbametanti “sukhaṃ diṭṭhamariyebhi...pe... tadariyā sukhato vidū”ti ca vuttaṃ. Sabbametaṃ nibbānameva sandhāya vuttaṃ. Nibbānameva hi ekantato sukhaṃ nāma.

Pañcanavuttipāsaṇḍino tesañca pāsaṇḍibhāvo papañcasūdaniṭṭhakathāyaṃ pakāsito eva. Kilesanīvaraṇena nivutānanti kilesakhandhā kilesanīvaraṇaṃ, tena nivāritānaṃ. Nibbānadassanaṃ nāma ariyamaggo, tena tassa paṭivijjhanañca kāḷameghaavacchāditaṃ viya candamaṇḍalaṃ.

Paricchinditvāti asubhabhāvaparicchindanena sammāviññāṇadassanena ca paricchinditvā. Maggadhammassāti ariyamaggadhammassa.

Anupannehīti anu anu avihāya paṭipannehi. Ko nu añño jānituṃ arahati, añño na jānātīti dasseti.

Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-12. Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā

137-145. Suddhikaṃ katvā gāthābandhanena vinā kevalaṃ cuṇṇiyapadavaseneva. Tathā tathāti ajjhattikāni bāhirāni ca āyatanāni aniccalakkhaṇena dukkhānattalakkhaṇehi ca yojetvā dassanavasena.

Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Devadahavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Navapurāṇavaggo

1. Kammanirodhasuttavaṇṇanā

146. Sampati vijjamānassa cakkhussa taṃnibbattassa kammaṃ ca adhippetattā “na cakkhu purāṇaṃ, kammameva purāṇa”nti vatvā yathā tassa cakkhussa purāṇapariyāyo vutto, taṃ dassento āha - “kammato panā”tiādi. Paccayanāmenāti purimajātisaṃsiddhattā “purāṇa”nti vattabbassa paccayabhūtaṃ kammaṃ nāmena. Evaṃ vuttanti “purāṇakamma”nti evaṃ vuttaṃ. Paccayehi abhisamāgantvā katanti taṇhāvijjāpaccayehi abhimukhabhāvena samāgantvā samecca nibbattitaṃ. Cetanāyāti kammacetanāya. Pakappitanti abhisamīhitaṃ. Vedanāyāti attānaṃ nissāya ārammaṇaṃ katvā pavattāya vedanāya. Vatthūti nibbattikāraṇaṃ pavattaṭṭhānanti vipassanāpaññāya passitabbaṃ. Kammaṃ nirodhenāti kilesānaṃ anuppādanirodhasiddhena kammaṃ nirodhena. Vimuttiṃ phusāti arahattaphalavimuttiṃ pāpuṇāti. Ārammaṇabhūto nirodho nibbānaṃ “kammanirodho”ti vuccati, “kammaṃ nirujjhati etthā”ti katvā. “Jhāyatha, bhikkhave, mā pamādatthā”ti vuttattā “pubbabhāgavipassanā kathitā”ti vuttaṃ.

Kammanirodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-5. Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā

147-150. Nibbānassāti nibbānādhigamassa, kilesanibbānasseva vā.

Upakārapaṭipadanti upakārāvahaṃ paṭipadaṃ. Catūsūti dutiyādīsu catūsu.

Nibbānasappāyā paṭipadā desitāti katvā “saha vipassanāya cattāro maggā kathitā”ti vuttaṃ.

Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Antevāsikasuttādivaṇṇanā

151-152. Anta-saddo samīpatthe vattati “udakantaṃ vananta”ntiādīsu, kilesa pana atiāsanne vasati abbhantaravuttitāyāti “antevāsika”nti vutto vibhattialopena yathā “vanekusalo, kūlerukkhā”ti. Tenāha - “anantevāsikanti antovasanakilesavirahita”nti. Ācāraṇakakilesavirahitanti samudācāraṇakilesarahitaṃ. Anto assa vasantīti assa puggalassa anto abbhantare citte vasanti pavattanti. Te etaṃ adhibhavanti te kilesā etaṃ puggalaṃ abhibhavitvā attano vase vattenti. Tenāha - “ajjhottharanti sikkhāpenti vā”ti. Tehi ācariyehīti tehi kilesasaṅkhātehi satte attano gatiyaṃ ṭhapentehi ācariyehi. Sattamaṃ heṭṭhā kathitanayamevāti yasmā heṭṭhā khandhavasena desanā āgatā, idha āyatanavasevāti ayameva viseso.

Antevāsikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā

153. Pariyāyati parigacchati phalaṃ etassāti pariyāyo hetūti āha - “yaṃ pariyāyanti yaṃ kāraṇa”nti. Paccakkhadiṭṭhe aviparīte atthe pavattasaddhā paccakkhasaddhā yathā “sammāsambuddho bhagavā, svākhāto dhammo”ti ca. Evaṃ kirāti iti kirāya uppanno saddahanākāro saddhāpatirūpako. Etanti “aññatreva saddhāyā”ti etaṃ vacanaṃ. Rucāpetvāti kiñci atthaṃ attano matiyā rocetvā. Khamāpetvāti tasseva vevacanaṃ, cittaṃ tathā khamāpetvā. Tenāha - “atthetanti gahaṇākāro”ti. Paramparāgatassa atthassa evaṃ kirassāti anussavanaṃ. Kāraṇaṃ cintentassāti yuttiṃ cintentassa. Kāraṇaṃ upaṭṭhātīti “sādhū”ti attano cittassa upaṭṭhāti. Atthetanti “etaṃ kāraṇaṃ evamayamattho yujjati”ti cittena gahaṇaṃ. Ākāraparivitakkoti yutti-parikappanā. Laddhīti nicchayena gahaṇaṃ, sā ca kho diṭṭhi ayāthāvaggaṇaṇa aññānamevāti daṭṭhabbaṃ. Tanti laddhiṃ. Atthesāti esā laddhi mama uppannā atthi yuttarūpā hutvā upalabbhati. Evaṃ gahaṇākāro diṭṭhinijjhānakkhanti nāma, paṭhamuppannaladdhisāṅkhātāya diṭṭhiyā nijjhānaṃ khamanākāro diṭṭhinijjhānakkhanti nāma. Pañca ṭhānānīti yathāvuttāni saddhādīni pañca kāraṇāni. Muñcitvā aggahetvā. Heṭṭhimamaggavajjhānaṃ rāgādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya “natthi me ajjhataṃ rāgadosamoho”ti ayaṃ sekkhānaṃ paccavekkhaṇā, sabbaso abhāvaṃ sandhāya asekkhānanti āha - “sekkhāsekkhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā”ti. “Santam vā ajjhata”ntiādinā sekkhānaṃ, “asantaṃ vā ajjhata”ntiādinā asekkhānaṃ paccavekkhaṇā kathitāti daṭṭhabbaṃ.

Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Indriyasampannasuttādivaṇṇanā

154-155. “Sampannasīlā, bhikkhave, viharathā”tiādīsu viya paripuṇṇattho idha sampanna-saddoti āha “paripuṇṇindriyo”ti. Indriyehi samannāgatattā paripuṇṇindriyo nāma hotīti sambandho. Evaṃ sati samannāgamasampatti vuttā

hotīti āsaṅkanto “cakkhādīni vā”tiādimāha. Taṃ sandhāyāti dutiyavikappena vuttamatthaṃ sandhāya. Heṭṭhā khandhiyavagge khandhavasena desanā āgatā, idha āyatanavasenāti āha “vuttanayamevā”ti.

Indriyasampannasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Navapurāṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyo paṇṇāsako.

16. Nandikkhayavaggo

1-4. Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā

156-159. Atthatoti sabhāvato. Ñāṇena ariyato ñātabbato attho, sabhāvoti. Evañhi abhijjanasabhāvo nandanatṭhena nandī, raṇjanatṭhena rāgo. Vimuttivasenāti vimuttiyā adhiḡamavasena. Etthāti imasmiṃ paṭhamasutte. Dutiyādīsūti dutiyatatiyacatutthesu. Uttānameva heṭṭhā vuttanayattā.

Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā

160-161. Samādhivikalānaṃ cittekaggataṃ labhantānaṃ, paṭisallānavikalānaṃ kāyavivekaṇca cittekaggataṇca labhantānanti yojanā. Pākaṭaṃ hotīti vibhūtaṃ hutvā upaṭṭhāti. Okkhāyati paccakkhāyatīti catusaccadhammānaṃ vibhūtabhāvena upaṭṭhānassa kathitattā vuttaṃ - “dvīsupi...pe... kathitā”ti.

Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-9. Koṭṭhikaaniccassuttādivaṇṇanā

162-164. Aniccānupassanādayo eva vimutti-paripācaniyā dhammā nāma. Therassa tadā saddhādīni indriyāni na paripākaṃ upagatāni, thero imāhi desanāhi indriyaparipākamagamāsī.

Koṭṭhikaaniccassuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10-12. Micchādīṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā

165-167. Pāṭiyekkanti visuṃ visuṃ. Vuttanayenevāti heṭṭhā vuttanayeneva apubbassa vattabbassa abhāvā.

Micchādīṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nandikkhayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Saṭṭhipeyyālavaggo

1-60. Ajjhattaaniccachandasuttādivaṇṇanā

168-227. “Yaṃ, bhikkhave, aniccaṃ, tatra vo chando pahātabbo”tiādinā tesāṃ tesāṃ puggalānaṃ ajjhāsayaavasena saṭṭhi suttāni kathitāni, tāni ca peyyālanayena desanaṃ āruḷhānīti “saṭṭhipeyyālo nāma hotī”ti vuttaṃ. Tenāha “yāni panetthā”tiādi.

18. Samuddavaggo

1. Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā

228. Yadi “duppūraṇaṭṭhena samuddanaṭṭhenā”ti iminā atthadvayena sāgaro “samuddo”ti vuccati, cakkhussevetamaṃ nippariyāyato yujjatīti dassetuṃ “yadī”tiādi vuttaṃ. Tattha duppūraṇaṭṭhenāti pūretuṃ asakkuṇeyyabhāvena.

Samuddanaṭṭhenāti sabbaso uparūparipakkhittagamanena.

Mahāgaṇḍādimahānadīnaṃ mahatā udakoghena anusaṃvaccharaṃ anupakkhandamānopi hi samuddo pāripūriṃ na gacchati, yañca bhūmipadesaṃ ottharati, taṃ samuddabhāvaṃ neti, abhāvaṃ vā pāpuṇāti apayāte samuddodake, taṃ vā anudakabhāvapattiyā atathameva hoti. Kāmañcesa duppūraṇaṭṭho samuddanaṭṭho sāgare labbhati, tathāpi taṃ dvayaṃ cakkhusmiṃyeva visesato labbhatīti dassento “tassa hī”tiādimāha. Samosarantanti sabbaso nīlādibhāgehi osarantaṃ, āpāthaṃ āgacchantanti attho. Kātuṃ na sakkoti duppūraṇīyattā.

Sadosagamanena gacchati sattasantānassa dussanato. Dussanaṭṭhatā cassa cakkhudvārikataṇhāvasena veditabbā. Yathā samudde aparāparaṃ parivattamāno ūmiyā vego samuddassāti vuccati, evaṃ cakkhusamuddassa purato aparāparaṃ parivattamānaṃ nīlādibhedaṃ rūpārammaṇaṃ cakkhussāti vattabbataṃ arahati anaññasādhāraṇattāti vuttaṃ “rūpamayo vego”ti. Asamapekkhiteti sammādassane rūpe manāpabhāvaṃ amanāpabhāvañca gahetvā, “idaṃ nāma mayā diṭṭha”nti anupadhārentassa kevalaṃ samūhaghanavasena gaṇhantassa gahaṇaṃ asamapekkhanaṃ. Sahatīti adhibhavati, taṃnimittaṃ kañci vikāraṃ nāpajjati.

Ūmīti vīciyo. Āvaṭṭo āvaṭṭanavasena pavattaṃ udakaṃ. Gāharakkhasamakarādayo gāharakkhaso. Yathā samudde ūmiyo uparūpari vattamānā attani patitapuggalaṃ ajjhottharivā anayabyasanaṃ āpādeti, tathā āvaṭṭagāharakkhasā. Evamete rāgādayo kilesā sayamaṃ uppannakasatte ajjhottharivā anayabyasanaṃ āpādeti, kilesupattinimittatāya sattānaṃ anayabyasanaṃpattihetubhūtaṃ ūmibhayassa ārammaṇavasena cakkhusamuddo “saūmisāvaṭṭo sagāho sarakkhaso”ti vutto.

Ūmibhayanti ettha bhāyati etasmāti bhayaṃ, ūmīva bhayaṃ ūmibhayaṃ.

Kujjanaṭṭhena kodho. Sveva cittassa ca abhimaddanavasenuppādanatthena daḷhaṃ āyāsanaṭṭhena upāyāso. Ettha ca anekavāraṃ pavattitvā satte ajjhottharivā sīsaṃ ukkhipituṃ adatvā anayabyasananiṣphādanena kodhūpāyāsassa ūmisadisatā daṭṭhabbā. Tathā kāmaguṇā kilesābhibhūte satte māne viya rūpādivisayasaṅkhāte attani saṃsāretvā yathā tato bahibhūte nekkhamme cittampi na uppajjati, evaṃ āvaṭṭetvā byasanāpādanena āvaṭṭasadisatā daṭṭhabbā. Yadā pana gāharakkhaso ārakkharahitaṃ attano gocaraḥbhūmigataṃ purisaṃ abhibhuyya gahetvā agocare ṭhitampi gocaraṃ netvā bheravarūpadassanādinā attano upakkamaṃ kātuṃ asamatthaṃ katvā anvāvisitvā vaṇṇabalabhogaāyusukhehi viyojetvā mahantaṃ anayabyasanaṃ āpādeti, evaṃ mātugāmopi yonisomanasikārarahitaṃ avīrapurisaṃ attano rūpādīhi palobhanavasena abhibhuyya gahetvā vā vīrajātiyampi itthikuttabhūtehi attano hāvabhāvavilāsehi itthimāyāya anvāvisitvā vā avasaṃ attano upakāradhamme sīlādayo sampādetuṃ asamatthaṃ karonto guṇavaṇṇādīhi viyojetvā mahantaṃ anayabyasanaṃ āpādeti, evaṃ mātugāmassa

gāharakkhasasadisatā daṭṭhabbā. Ūmibhayanti lakkhaṇavacanāṃ. Yathā hi ūmi bhāyitabbaṭṭhena bhayaṃ, evaṃ āvaṭṭagāharakkhasāpīti ūmiādibhayena sabhayanti attho veditabbo. Antaṃ avasānaṃ gato, evaṃ pāraṃ nibbānaṃ gatoti vuccati.

Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-3. Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā

229-230. Kilesānaṃ allabhāvūpanayananti āha “temanaṭṭhenā”ti. Ariyasāvakeṭi anāgāmino. Te hi kāmabhavavasena atintatāya na samunnā. Tayo maccūti kilesābhisaṅkhāradevaputtamāre. Tīhi upadhīhīti kilesābhisaṅkhārakāmaguṇānaṃ vasena tīhi upadhīhi. Khandhupadhinā pana so na nirūpadhi saupādisesasseva nibbānassa adhigatattā. Gatoti paṭipattigamanena gato.

Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā

231-233. Appahīnaṭṭhenāti maggena asamugghāṭitabhāvena. Atthīti vijjati. Sati paccaye vijjamānakiccakaraṇato pariyuṭṭhānaṃ appakaṃ mūsikāvisaṃ viya parittaṃ nāma hoti appānubhāvattā. Evarūpāpīti appakāpi. Assāti appahīnakilesassa. Adhimattānanti iṭṭhānaṃ rājanīyānaṃ, vatthuvaseṇa parittakampi iṭṭhārammaṇaṃ adhimattameva. Tenāha “nakhapitṭhippamaṇāmpī”tiādi. Daharotiādīni tīṇipi padāni. Ābhindeyyāti bhindeyya. Taṃ ubhayanti taṃ cakkhurūpanti ubhayampi āyatanaṃ.

Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Udāyīsuttavaṇṇanā

234. Itipīti imināpi kāraṇena. Aniccenāti aniccabhāvena anattalakkhaṇaṃ kathitaṃ. Yasmā hetupaccayā viññāṇassa uppatti sati ca uppāde nirodhena bhavitabbaṃ, uppādavayavantatāya aniccaṃ viññāṇaṃ, yadi ca attā siyā paccayehi vinā sījheyya, na ca tathāssa siddhi, tasmā “viññāṇaṃ anattā”ti aniccatāya anattatā kathitā.

Udāyīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā

235. Kilesānaṃ anu anu byañjanato paribhāṭiyā uppattipaccayabhāvato anubyañjanaṃ, hatthapādādiavayavāti āha - “hatthā sobhanā”tiādi. Nimittaggāhoti kilesuppattiyā nimittabhūto gāho. Saṃsandetvā gahaṇanti avayave samodhānetvā “itthipuriso”tiādinā ekajjhaṃ gahaṇaṃ. Vibhattigahaṇanti vibhāgena anavasesaggahaṇaṃ. Kumbhīlasadisoti kumbhīlagāhasadiso. Tenāha - “sabbameva gaṇhātī”ti hatthapādādīsu taṃ taṃ koṭṭhāsaṃ vibhajitvā gahaṇaṃ rattapāsadiso jalūkagāhasadiso. Ekajavanavārepi labbhantīti idaṃ cakkhudvārānusārena uppannamanodvārikajavanaṃ sandhāya vuttaṃ.

Nimittassādena ganthitanti yathāvutte nimitte assādagāhena ganthitaṃ sambaddhaṃ. Bhavaṅgenevāti mūlabhavaṅgeneva. Kilesabhayaṃ dassentoti tathā kilesuppattiyā sati akusalacittena antaritaṃ ce maraṇacittaṃ bhavēyya, ekantato niraye vā tiracchānāyoniyā vā uppatti siyāti kilesānaṃ bhāyitabbaṃ dassento. “Samayavasena vā evaṃ vutta”nti vatvā tamatthaṃ vivaranto “cakkhudvārasmīhī”tiādimāha. Rattacittaṃ vāti rāgavasena rattacittaṃ vā.

Duṭṭhacittena kathaṃ ārammaṇarasānubhavananti? Domanassavedanuppatti eva tassa ārammaṇarasānubhavaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Imassa samayassāti maraṇasamayassa.

Ubhinnaṃ nāsacchiddānaṃ majjhe ṭhita-aṭṭhitudanaṃ saha khuraṭṭhena chindanaṃ. Daṇḍakavāsīti dīghadaṇḍakā mahāvāsī. Nipajjitvā niddokkamananti iminā pacalāyikaniddaṃ paṭikkhipati. Tattha hi kadāci antarā micchāvitakkānaṃ sallakānaṃ avasaro siyā, nattheva nipajjitvā mahāniddaṃ okkantakāle. Vitakkānanti micchāvitakkānaṃ.

Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā

236-237. Navamaṃ “paññāyatī”ti vuccamāne bujjanakānaṃ ajjhāsavāsena vuttanti āha - “dasame na hotīti vuccamāne”tiādi. Ettakameva hi dvinnaṃ suttānaṃ visesoti.

Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Samuddavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

19. Āsīvisavaggo

1. Āsīvisopamasuttavaṇṇanā

238. Ye bhikkhū tadā bhagavantaṃ parivāretvā nisinnā, tesu keci ekavihārino, keci attadutiya, keci attatatiya, keci attacattutthā, keci attapañcamā hutvā araññāyatanesu viharantīti vuttaṃ - “ekacārika...pe... pañcacārike”ti. Samānājjhāsayaṭā sabhāgavuttino. Kammatṭhānānuyūñjanassa kārake. Tato eva tattha yuttapayutte. Puggalājjhāsayena kāraṇabhūtena. Paccayabhūtanti apassayabhūtaṃ. “Seyyathāpi, bhikkhave”ti ārabhitvā yāva “tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo”ti ayaṃ mātikānikkhepo. Tesam mātikāya vitthārabhājanaṃ. Vāsanā bhavissatīti vāsanāvahaṃ bhavissati. Sineruṃ ukkhipanto viyātiādi imissā desanāya anaññasādhāraṇatāya sudukkarabhāvadassanaṃ.

Mañcaṭṭhesu mañcasamaññā viya mukhaṭṭhaṃ viyaṃ “mukha”nti adhippetam. Sukkhakaṭṭhasadisabhāvāpādanato “kaṭṭha”nti vuccatīti kaṭṭhaṃ mukhaṃ etassāti kaṭṭhamukho, daṃsanādinā kaṭṭhasadisabhāvavakaro sappo. Atha vā kaṭṭhasadisabhāvāpādanato kaṭṭhaṃ viyaṃ vā mukhe etassāti kaṭṭhamukho. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. Ime cattāro ime visakiccabhedenā cattāro. Idāni taṃ nesaṃ visakiccabhedaṃ dassetuṃ “tesū”tiādi vuttaṃ. Ayasūlasamappitaṃ viyāti abbhantare ayasūlaṃ anuppavesitaṃ viya. Pakkapūtipanasam viyāti paccitvā kālātikame kuthitapanasaphalaṃ viya. Caṅgavāreti rajakānaṃ khāraparissāvane surāparissāvane vā. Anavasesam chijjanena asanipātaṭṭhānaṃ viya. Mahānikhādanenāti mahantena nikhādanena.

Visavegavikārenāti visavegagatena vikārena. Vātenāti tassa sappassa sarīraṃ phusitvā uggatavātena. Nāsavāte pana vattabbameva natthi.

Puggalapaṇṇattivāsenāti tesameva soḷasannaṃ sappānaṃ āgatavisotīdipuggalanāmassa vasena catusaṭṭhi honti paccekam catubbidhabhāvato. Āgatavisoti āgacchaviso, sīghataram abhiruṇaṇavisoti attho.

Ghoravisoti kakkhaḷaviso, duttikicchaviso. Ayaṃ sītaudakaṃ viya hoti gāḷhadubbinimmocayabhāvena. Udakasappo hi ghoraviso hoti yevāti vuttaṃ - “udakasappādīnaṃ viṣaṃ viyā”ti. Paññāyatīti gaṇḍapiḷakādivasena paññāyati. Aneḷakasappo nāma mahāāsīviso. Nīlasappo nāma sākhavaṇṇo rukkhaggādīsū vicaraṇakasappo. Iminā upāyenāti yoyaṃ kaṭṭhamukhesu daṭṭhavisānaṃyeva “āgataviso no ghoraviso”tiādīnā catubbidhabhāvo vutto, iminā upāyena. Kaṭṭhamukhe daṭṭhavisādayoti kaṭṭhamukhesu daṭṭhavisō, phuṭṭhavisō, vātavibhoti tayo, pūtimukhādīsū ca daṭṭhavisādayo cattāro cattāro veditabbo.

Ekekanti catusaṭṭhiyo ekekaṃ. Catudhāti aṇḍajādivibhāgena catudhā vibhajitvā. Chapaṇṇāsānīti chapaṇṇāsādhikāni. Gatamaggassāti yathāvuttasaṅkhyāgatamaggassa paṭilomato saṃkhippamānā anukkamena cattārova honti. Kulavasenāti kaṭṭhamukhādijātivasena.

Sakalakāye āsiñcitvā viya ṭhapitavisāti hi tesāṃ phuṭṭhavisatā, vātavisatā vuccati. Evanti “āsittavisā”tiādīnā. Etthāti āsīvisasade vacanattho niruttinayena veditabbo. Uggatatejāti udaggatejā, attano visatejena nesāṃ kurūradabbatā vā. Dunnimmaddanavisāti mantāgadehi animmaddanīyavisā. Cattāro āsīvisāti ettha itisaddo ādiattho. Tenettha avasesapāḷiṃ saṅgaṇhāti.

Āsīvisesūti ime āsīvisā daṭṭhavisā evāti veditabbā. Sarīraṭṭhakesuyevāti tena purisena tesāṃ kassaci anīṭṭhassa akatattā āyusesassa ca vijjamānattā naṃ na daṃsimṣūti daṭṭhabbaṃ. Pucchi yathābhūtaṃ pavedetukāmo. Durupaṭṭhāhāti durupaṭṭhānā. Soṭthimaggoti soṭthibhāvassa upāyo.

Antaracaroti antaraṃ caro sukkhasattu vissāsaghātī. Tenāha “vadhako”ti. Idāni tāsāṃ pesane kāraṇaṃ dassetuṃ “paṭhama”ntiādi vuttaṃ. Abhimukhagataṃ viya abhimukhagataṃ. Īdisīpi hi vacoyutti loke nirūpīyati santiyaṃ purisaṃ ṭhapetīti viya. Tasmā abhimukhagatanti abhimukhaṃ tena sampattanti attho. Vaṅkasaṇṭhānaṃ phalakaṃ rukkhamaḷe āgatāgatānaṃ nisīdanatthāya atthataṃ.

Arittahattho puriso santāreti etāyāti santāraṇī. Orimatīrato uttaraṇāya setu uttarasetu. Ekena dvīhi vā gantabbo rukkhamaḷo setu rukkhasetu. Jaṅghasatthena gamanayoggo setu jaṅghasetu. Sakaṭena gantaṃ sakkuṇeyyo sakaṭasetu. Na kho esa brāhmaṇo paramatthato. Tadattho pana ekadesena sambhavatīti tathā vuttanti dassento “ettakānaṃ paccatthikānaṃ bāhitattā”ti āha. Desananti uddesadesanaṃ. Vinivattentoti paṭisaṃharanto. Na laddho vatāsīti na laddho vata āsi.

Rājā viya kammaṃ sattesu issariyassa vattāpanato. Rājā...pe... puthujjano vaṭṭadukkhasaṅkhātāparādhātāya. Ñāṇapalāyanenāti mahābhūtehi nibbinditvā virajjitvā vimuccitukāmatāvasena uppannañāṇapalāyane maggādhigamasiddheneva ñāṇapalāyanena. Evañhettha upamāsaṃsandanaṃ matthakaṃ pāpitameva hoti.

Yatheva hītiādīnā ekadesanāsamudāyassa nidassanaṃ āraddhaṃ. Yathāvuttavacanaṃ aṭṭhakathācariyānaṃ vacanena samattheti “patthaddho bhavati”tiādīnā. Tattha kaṭṭhamukhena vāti vā-saddo upamattho. Yathā kaṭṭhamukhena sappena daṭṭho patthaddho hoti, evaṃ pathavīdhātuppakopena so kāyo kaṭṭhamukheva hoti, kaṭṭhamukhagato viya patthaddho hotīti attho. Atha vā vā-saddo avadhāraṇattho. So “pathavīdhātuppakopena vā”ti evaṃ ānetvā sambandhitabbo. Ayañhettha attho - kaṭṭhamukhena daṭṭhopi kāyo pathavīdhātuppakopeneva patthaddho hoti, tasmā pathavīdhātuyā aviyutto so kāyo

sabbadā kaṭṭhamukhagato viya hotīti. Vā-saddo vā aniyamattho. Tatrāyamatto - kaṭṭhamukhena daṭṭho kāyo patthaddho hoti vā, na vā mantāgadavasena. Pathavīdhātuppakopena pana mantāgadarahito so kāyo kaṭṭhamukhagato viya hoti ekantapatthaddhoti. Tattha kāyoti pakatikāyo. Pūtikoti kuthito. Santattoti sabbaso tatto mahādāhappatto. Sañchinnoti sabbaso chinno cuṇṇavicuṇṇabhūto. Yadā kāyo patthaddhādibhāvappatto hoti, tadā puriso kaṭṭhamukhādisappassa mukhe vattamāno viya hotīti attho.

Visesatoti kaṭṭhamukhādivisesato ca pathavīādivisesato ca. Anattaggahaṇatotiādi acetanesupi bhūtesu sacetanesu viya anattādhīnaṃ paccakkhatāya nibbedajananattham āraddham. Tattha āsayatoti pavattiṭṭhānato. Etesanti mahābhūtānaṃ. Satisatāti vammikāsayasusiragahanasaṅkāraṭṭhānāsayatāya ca sasisatā.

Paccattalakkhaṇavasenāti visum visum lakkhaṇavasena. Pathavīādhīnaṃ kakkhaḷabhāvādi, taṃsamaṅgino puggalassa kakkhaḷabhāvāpādanādinā vikāruppādanato visavegavikārato sasisatā veditabbā.

Anattāti byasanā. Byādhinti kuṭṭhādibyaḍhiṃ. Bhave jātābhinandinoti bhavesu jātiyā abhinandanasīlā. Pañcavokāre hi jātiyā abhinandanā nāma mahābhūtābhinandanā eva.

Durupaṭṭhānatarānīti duppaṭikāratarāni. Durāsadāti durupasaṅkamanā. “Upaṭṭhāmī”ti upasaṅkamitum na sakkonti. Parijānāma kammanāmāni, upakārā nāma natthi. Anantadosūpaddavatoti aparimāṇadosūpaddavaheṭṭo. Ekapakkkhalanti ekadukkham.

Rūpakkkhandho bhijjamāno cattāro arūpakkkhandhe gahetvāva bhijjati arūpakkkhandhānaṃ ekanirodhattā. Vatthurūpampi gahetvāva bhijjanti pañcavokāre arūpakkkhandhesu bhinnesu rūpakkkhandhassa avatṭhānābhāvato. Ettāvatāti lobhuppādanamattena. Paññā nāma attabhāve uttamaṅgaṃ paññuttarattā kusalaḍḍhamānaṃ, sati ca kilesuppattiyaṃ paññāya anuppajjanato vuttaṃ - “ettāvatā paññāsīsaṃ patitaṃ nāma hotī”ti. Yoniyo upaneti tadupagassa kammaṃpaccayassa bhāve. “Jātibhayaṃ, jarābhayaṃ, maraṇabhayaṃ, corabhaya”ntiādinā āgatāni pañcavīsati mahābhayāni, “hatthampi chindatī”tiādinā āgatāni dvattiṃsa kammakāraṇāni āgatāneva honti kāraṇassa samavatṭhitattā. Nandīrāgo saṅkhārakkhandhoti saṅkhārakkhandhapariyāpannattā vuttaṃ.

Pāliyaṃyeva āgatā “cakkhuto cepi naṃ, bhikkhave”tiādinā. Kiñci alabhivāti tasmiṃ suññagāme corānaṃ gayhūpagassa alābhavacaneneva tassa purisassa attano paṭisaraṇassa alābho vutto eva hotīti na uddhaṭo, purisaṭṭhāniyo bhikkhu, corā pana bāhirāyatanatṭhāniyā. Abhinivisitvāti vipassanābhinivesaṃ katvā.

Ajjhattikāyatanavasena desanāya āgatattā vuttaṃ
“upādārūpakammaṭṭhānavasenā”ti.

Bāhirānanti bāhirāyatanānaṃ. Pañca kiccānīti corehi tadā kātabbāni pañca kiccāni. Hatthasāranti attano santake hatthehi gahetabbasārabhaṇḍaṃ. Pātanādivasena hatthaparāmāsaṃ karonti. Pahāraṭṭhāneti pahaṭaṭṭhāne. Ṭhānaso tasmiṃ eva khaṇeti vadanti. Attano sukhāvahaṃ kusalaḍḍhammaṃ pahāya dukkhāvahena akusalena samaṅgitā sukhāvahaṃ bhaṇḍaṃ pahāya bahi nikkhamanaṃ viyāti vuttaṃ sukhaniṣṣayattā tassa. Hatthaparā...pe... āpajjanakālo guṇasarīrassa tadā pamādena

bādhittā. Pahāra...pe... kālo tato daḷhataṃ guṇasarīrassa bādhittā.
Pahāraṃ...pe... assamaṇakālo guṇasarīrassa maraṇappattisadisattā. Avasesajanassa
dāsaparibhogena paribhuñjitabbatā aññathattappattigihbhāvāpattiyā
nidassanabhāvena vuttā. Yaṃ “chasu dvāresu ārammaṇe āpāthagate”ti vuttaṃ,
tameva ārammaṇaṃ nissāya samparāyiko dukkhakkhandho veditabboti yojanā.

Rūpādīnīti rūpasaddagandharasāni. Tesanti yathāvuttabhūtapādārūpānaṃ.
Lahutādivasenāti tesam lahutādivasena. Duruttaraṇaṭṭhoti uttaritum
asakkuṇeyyabhāvo oghaṭṭho. Vuttanayenāti “sampayuttā vedanā
vedanākkhandho”tiādīnā vuttanayena. Catumahābhūtādīhīti ādisaddena
upādānakkhandhādīnaṃ gahaṇaṃ. Cittakiriyadassanattanti
cittapayogadassanattam. Vuttavāyāmaevāti “sammāvāyāmo”ti yo ariyamagge
vutto. Bhaddekarattādīnīti “ajjeva kiccaṃ ātappa”ntiādīnā vuttāni
bhaddekarattasuttādīni.

Kuṇṭhapādoti chinnaṇāpādo hutvā gativikalo. Mānaṃ bandhatīti tasmim citte
kiccaṃ nibandhati. “Ayaṃ ariyamaggo mayhaṃ oghuttaranupāyo”ti tattha cittassa
sanniṭṭhānaṃ puna tattha pavattanaṃ vīriyārambho cittabandhanaṃ.

Tassa nāmarūpassa ime nandīrāgādayo taṇhāvijjādayoti katvā paccayo
dhammāyatane kadeso. Ariyamagganibbānataṇhāvajjo idha dhammāyatane kadesoti
ca. Soḷasahākārehi piḷanādīhi soḷasahi ākārehi. Satipaṭṭhānavibhaṅge āgatanayena
saṭṭhinayasahashehi. Desanāpariyosāne...pe... patiṭṭhahiṃsūti vipaṇcitanā evettha
gahaṇavasena adhigatavisesā paricchinditā. Te hi tadā dhammapaṭiggāhakabhāvena
satthu santike sannisinā. Ugghaṭṭitaññūnaṃ pana neyyānañca visesādhigamo
aṭṭhakathāyaṃ na ruḷhoti idha na gahitoti.

Āsīvisopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rathopamasuttavaṇṇanā

239. Susaṃvutindriyassa bhojane mattaññuno satassa sampajānassa viharato
kilesanimittaṃ dukkhaṃ anavasanti sukhasomanassabahulatā vuttā. Yavati tena
phalaṃ missitaṃ viya hotīti yoni, ekantikaṃ kāraṇaṃ. Assāti bhikkhuno. Paripuṇṇanti
avikalaṃ. Anavasesaṃ āsave khepetīti āsavakkhaya, aggamaggo. Yaṃ yanti
dandhaṃ majjhaṃ javoti javādīsu yaṃ yaṃ gamanaṃ. Rakkhaṇatthāyāti kilesacorehi
rakkhaṇatthāya. Veganiggahaṇatthāyāti kilesahetukassa indriyavegassa
niggaṇṇhanatthāya. Nibbisevanatthāyāti visevanassa vipphanditassa nirodhanāya.
Kilesūpasamatthāyāti kilesānaṃ uparūpari samanatthāya vūpasamanatthāya.

Samaṇarati nāma samathavipassanāmagga phalasukhāni. Dantānampi sindhavānaṃ
sārathino payogena siyā kāci visevanamattāti tadabhāvaṃ dassento “nibbisevane
katvā pesento”ti vuttaṃ. Ñāṇaṃ gacchatīti asaṅgamaṃ pavattati pageva
indriyabhāvanāya katattā, kilesaniggahassa sukheveva siddhattā. Dāyakassa
ajjhāsaya vaso ulāro lāmako. Deyyadhammassa pamāṇaṃ vaso appakaṃ bahukañca.

Mahāmaṇḍapaṭṭhānaṃ nāma lohapāsādassa purato eva mahābhikkhusaṅghassa
sannipātakāle tesam pahonakavasena mahāmaṇḍapassa kattabbaṭṭhānaṃ.
Gahaṇamānanti parivisaḅhaṇabhājanaṃ.

Pakatiyā bhaddakārikacce adhigato upaṭṭhākupāsako. Mudusamakharasāññitehi,
dahanapacanabhajjanasāññitehi vā tīhi pākehi.

Parisodhetvāti rañño anucchavikabhāvaṃ parisodhetvā. Bhūmiyaṃ chaḍḍesi “bhikkhūnaṃ adatvā mayā mukhe pakkhitta”nti. Mukhena gaṇhi tassa niddosabhāvaṃ dassetuṃ. Mattaṃ jānāpetuṃ pamajji. “Tvam kuto āgato”ti pucchane pamādaṃ āpajji. Anubhāgoti avasiṭṭhabhāgo. Idamatthiyanti idaṃ payojanaṃ. Itaranti pāliyaṃ anāgatampi āhāre pamāṇajānaṃ.

Sayanaṃ seyyā, kāmabhogīnaṃ seyyā kāmabhogiseyyā. Dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi dakkhiṇahatthena kātabbakiccakaraṇato. Tejussadattāti idaṃ anutrāsasseva sīhassa sayananti dassetuṃ vuttaṃ. Dve purimapāde ekasmiṃ, pacchimapāde ekasmiṃ tṭhāne tṭhāpetvāti hi idaṃ pādānaṃ avikkhittabhāvakaraṇadassanaṃ.

Catutthajjhānaseyyāti catutthajjhānikaṃ phalasamāpattiṃ vadati. Yebhuyyena hi tathāgatā phalasamāpattiṃ samāpajjitvāva sayanti. Sā ca nesaṃ catutthajjhānato vuṭṭhāya, kilesapariniḥṣānaṃ ca katattāti vadanti. Idha sīhaseyyā āgatā pādaṃ accādhāya pubbenāparaṃ ajahitasamṭakkhaṇā seyyāti katvā. Tenāha “ayaṃ hi”tiādi. Evanti “dakkhiṇena passenā”tiādinā vuttākārena seyyaṃ kappeti.

Kathaṃ niddāyanta sato sampajāno hoti? Bhavaṅgacittena hi niddūpagamananti adhippāyo. Appahānenāti tadadhimuttatāya tadappahānaṃ daṭṭhabbaṃ. Tathā tesu niddokkamanassa ādipariyosānesu ajahitasatisampajaññaṃ hoti. Tenāha - “niddaṃ okkamantopi sato sampajāno hoti”ti. Etaṃ panāti “niddaṃ okkamantopi sato sampajāno hoti”ti vuttanayaṃ vadati. Nāṇadhātukanti na rocayimsūti niddokkamanepi jāgaraṇe pavattaññasabhāvamevāti na rocayimsu porāṇā. Nirantaraṃ bhavaṅgacittesu vattamānesu satisampajaññāsambhavoti adhippāyo. Purimasmiṃhi naye satisampajaññaṃ asaṃvaro, na bhavaṅgassa. Indriyasamvaro, bhojane mattaññutā, jāgariyānuযোগতি imehi tivaṅgikā, nimittānubyañjanaparivajjanādi sabbaṃ vipassanāpakkhikamevāti adhippāyo.

Tānevāti vipassanākkhaṇe pavattāni indriyādīni. Yāva arahattā desanā vitthārato kathetabbā. Pāliyaṃ pana “yonī cassa āraddhā hoti āsavānaṃ khayāyā”ti saṅkhepena kathitā.

Rathopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kummopamasuttavaṇṇanā

240. Atṭhikummoti piṭṭhiyaṃ tikhiṇaṭṭhiko kummo. Tantibandhoti byāvaṭo. Samugge viya attano kapāle pakkhipitvā. Samodahanto sammā odahanto ajjhattameva dahanto. Ārammaṇakapāleti ārammaṇakaṭṭhe. Samodahantoti diṭṭhamattasseva ca gahaṇato manovitaṅkhe tattheva sammadeva odahanto. Tañhi visayavasena pavattituṃ adento. Pañca dhammeti “kālena vakkhāmī”tiādinā vuccamāne.

Kummopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

241. Vilāsamāno viya sāgaraṃ patvā. Antosākhoti gaṅgāya tīrassa anto onatasākho. Temetīti tinto hoti. Tiriyaṃ patito daṇḍasetu viya tṭhitattā mahājanassa paccayo jāto, tathā mahantabhāvena gaṅgāsotaṃ otaraṇādi natthi.

Ayaṃ hīti anantaraṃ vuttapuggalo. Ariyamaggaṃ oruyhāti catubbidhaṃ ariyamaggavīthiṃ otarivā. “Cittaṃ nāmeta”ntiādinā cintetvā ghibandhanaṃ na

vissajjetīti sambandho. Attano bhajamānakeṭi attano bhajante. Jīvikatthāya payujjitabbato payogo, khattavatthādi. Tato payogato uṭṭhitam āyaṃ. Kiñcāpi bhikkhūnaṃ kāyasāmaggiṃ deti bhikkhatthāya.

Muṇḍaghaṭanti bhinnottṭhaṃ ghaṭaṃ. Khandheti aṃse. Saṅghabhoganti saṅghasantakaṃ bhogagāmaṃ gantvā. Atthato evaṃ vadantīti tathā atthassa sambhavato evaṃ vadantā viya honti. Yāgumattake yāgunti yāguṃ pivitvā tāya aparipakkāya eva aññaṃ yāguṃ ajjhoharivāti sambandho.

Kilesānurañjitovāti yonisomanasikārassa abhāvena kilesānugatacitto eva. Akkhīni nīharitvāti kodhavasena akkhike karonto akkhīni nīharitvā vicarissati. Uddhato hoti avūpasanto.

Diṭṭhigatikoti sāsāniko evaṃ ayoniso ummujiṭvā sāsanaṃ uddhammaṃ ubbinayaṃ katvā dīpento ariṭṭhasadiso. Tenāha “so hī”tiādi. Arūpabhāve rūpaṃ atthi, aññathā tato cutassa kuto rūpakkhandhassa sambhavo. Asaññībhāve cittaṃ atthīti etthāpi eseṇa nayo. Bahucittakkhaṇiko lokuttaramaggo “yo ime cattāro satipaṭṭhāne bhāveyya sattavassānī”tiādivacanato. Anusayo cittavippayutto, aññathā sāvajjānavajjadhammānaṃ ekajjhaṃ uppatti siyā. Te ca sattā sandhāvanti saṃsaranti, aññathā kammaphalānaṃ sambandho na siyāti. Iti vadanto evaṃ micchāvādaṃ paggayha vadanto.

Temanarukkho viya...pe... dullabhadhammassavāno ca puggalo saddhāsinehena atemanato. Katavinayo sikkhitavinayo yathā “katavijjo”ti. Dhammakathikānaṃ vicārethāti idaṃ deyyadhammaṃ dhammakathikānaṃ ayyānaṃ tassa tassa yuttavasena vicārethāti niyyātanavasena vatvā. Divākathiko sarabhāṇako sāyanhe katheti, purimayāmaṃ kathento rattikathiko bhāṇakapuggalo.

Nandanavanābhiraṃmeti nandanavanaṃ viya manorame. Assa bhārahārabhikkhūti assa kiccavāhakabhikkhū upajjhāyādayo. Sukhanisinnakathanti paṭisanthārakathāpubbakaṃ upanisinnakathaṃ sutvā.

Ṭhitasanṭhāneneva ṭhitākāreneva ṭhitaṃ, nappayuttanti attho. Cittakammamūlādīni ṭhitasanṭhāneneva ṭhitāti yojanā. Mudutāyāti muduhadayatāya sāpekkhatāya.

Paṭipadanti samathavipassanāpaṭipattiṃ. Dīpetvā pakāsetvā pākaṭaṃ katvā. Tatrappādoti tatra uppajjanakaāyuppadō. Khettaṃ sandhāya vadati. Tela...pe... hatthāti telaghaṭa-madhughaṭaphāṇitaghaṭādihatthā. Apakkamiṃsu dubbicāritattā. Pūresīti heṭṭhā ca tattha tattha atītāni kālavacanāni porāṇaṭṭhakathāya āgatattā kira vuttāni.

Upagamanānupagamanādīni orimassa pārimassa ca upagamanānupagamanāni ceva majjhe saṃsīdanāni ca. Paṭivijjhitunti jānituṃ. Etanti yathāvuttaṃ cakkhusabhāvaṃ. Domanassanti tasseva mandabhāvapaccayaṃ domanassaṃ. Āpajjantopi upagacchati nāma tannimittasaṃkilesassa uppāditattā. Tiṇṇaṃ lakkhaṇānanti hutvā abhāvato ādiantavantato tāvakālikato niccapaṭikkhepatotiādīnaṃ tiṇṇaṃ lakkhaṇānaṃ sallakkhaṇavasena.

Vāmatoti micchā. Dakkhiṇatoti sammā. Yathā tassa tassa sattassa orabhāvattā ajjhāttikāni āyatanāni orimaṃ tīraṃ katvā vuttāni, evaṃ nesam parabhāvattā bāhirāni āyatanāni pārimaṃ vuttāni. Apāyamajjhe saṃsaraṇahetutāya nandīrāgoṇa “majjhe saṃsādo”ti vutto.

Unnatoti “seyyohamasmī”tiādinā unnatiṃ upagato. Attukkaṃsane paṃsukūlikabhāvena attānaṃ dahanato aññākāratāgahetabbo. Pāsāṇo nu kho esa khāṇukoti gahetabbadārukkhandhasadiso vutto.

Cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti āvaṭṭavegassa balavabhāvato. Catūsu apāyesūti pañcakāmaguṇāvaṭṭe patitapuggalo manussalokepi guṇasarārabhedanena dīgharattaṃ cuṇṇavicuṇṇaṃ āpajjatiyeva, tassa tathā āpannattā. Evañhi so apāyesu tādisesu jāyati.

Sīlassa duṭṭhaṃ nāma natthi, tasmā abhāvattho idha du-saddoti āha “nissīlo”ti. “Pāpaṃ pāpena sukara”ntiādīsu viya pāpa-saddo nihīnapariyāyoti āha “lāmakadhammo”ti. Na sucīti kāyavācācittēhi na suci. Saṅkāya vāti attano vā saṅkāya paresaṃ samācārakiriyaṃ sarati āsaṅkati. Tenāha “tassa hī”tiādi. Tāni kammāni pavisaṭṭi tāni kammāni karontānaṃ antare pavisaṭṭi. Guṇānaṃ pūtibhāvenāti guṇabhāvena gahitānaṃ sīladhammānaṃ saṃkiliṭṭhabhāvappattiyā. Kacavarajātoti abbhantaraṃ sañjātakacavaro, kacavarabhūto vā.

Aṇaṇā pabbajjāti aṇaṇasseva pabbajjā. Orimatirādīnaṃ upagamanānupagamanādīnaṃ jotitattā vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

242. Yā āpatti vuṭṭhānagāminī desanāgāminī, taṃ paṭicchāditakālato paṭṭhāya saṃkiliṭṭhā nāma antarāyikabhāvato. Āvīkatā pana anāpattiṭṭhāne tiṭṭhatīti asaṃkiliṭṭhā nāma. Tenāha - “āvīkatā hissa phāsu hotī”ti. Evarūpaṃ saṃkiliṭṭhanti paṭicchāditatāya vā duṭṭhullabhāvena vā saṃkiliṭṭhaṃ.

Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā

243. Santhāgāranti saññāpanāgāraṃ. Tenāha “uyyogakālādīsū”tiādi. Ādi-saddena maṅgalamahādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Santharantīti viṣṣamanti, pariṣsamaṃ vinodentīti attho. Sahāti sannipātavasena ekajjhaṃ. Saha atthānusāsaṇaṃ agāranti tasmīṃ atthe ttha-kārassa ntha-kāraṃ katvā “santhāgāra”nti vuccatīti daṭṭhabbaṃ, paṭhamam tattha sammantanavasena santharanti vicārentīti attho.

Tepiṭakaṃ buddhavadānaṃ āgatameva bhavissatīti buddhavadānaṃ āgamanasīsena ariyaphaladhammānampi āgamaṇaṃ vuttameva. Tiyaṃmarattiṃ tattha vasantānaṃ phalasamāpattivaḷaṇṇaṃ hotīti. Tasmiṃca bhikkhusaṅghe kalyāṇadhammā kalyāṇaputhujjanā vipassanaṃ ussukkāpentā hontīti ariyamaggadhammānampi tattha āgamaṇaṃ hotiyeva.

Allagomayenāti acchena allagomayarasena. Opuñjāpetvāti vilimpetvā. Catujjātiyagandhehīti kuṅkumaturukkhayavanapupphatamālapattagandhehi. Nānāvaṇṇeti nīlādivasena nānāvaṇṇe, bhittivisesavasena nānāsaṅṭhānarūpe. “Mahāpiṭṭhikakojaveti hatthipiṭṭhiādīsū attharitabbatāya ‘mahāpiṭṭhikā’ti laddhasamaññe kojave”ti vadanti. Kuttake pana sandhāyetaṃ vuttaṃ, “caturaṅgulādhikapupphā mahāpiṭṭhikakojavā”tipi vadanti. Hatthattaraassattharā hatthiassapiṭṭhisū attharitabbā hatthiassarūpaviccittā ca attharakā. Sīhattharakādayo pana sīharūpādiviccittā eva attharakā. Cittattharakaṃ nānāvidharūpehi ceva

nānāvidhamālākammādīhi ca vicittam attharakam.

Upadhānanti apassayanam. Upadahitvāti apassayayoggabhāvena t̥hapetvā. Gandhehi katamālā gandhadāmaṃ. Tamālapattādīhi katamālā pattadāmaṃ. Ādi-saddena hiṅgulatakkolajātīphalajātīpupphādīhi katadāmaṃ saṅgaṇhāti. Pallaṅkākārena katapīṭham pallaṅkapīṭham. Tīsu passesu ekapasse eva vā saupassayam apassayapīṭham. Anapassayam muṇḍapīṭham. Yojanāvattēti yojanaparikkhepokāse.

Samvidhāyāti antaravāsakassa koṇapadesaṃ itarapadesaṃca samaṃ katvā vidhāya. Tenāha - “kattariyā padumaṃ kantento viyā”ti, “timaṇḍalaṃ paṭicchādentō”ti ca. Yasmā buddhānaṃ rūpasampadā viya ākappasampadāpi paramukkaṃsataṃ gatā, tasmā tadā bhagavā evaṃ sobheyyāti dassento “suvaṇṇapāmaṅgenā”tiādimāha. Tattha “asameṇa buddhavesenā”tiādinā tadā bhagavā buddhānubhāvassa niguhane kāraṇābhāvato tattha sannipatitadevamanussanāgayakkhagandhabbādīnaṃ pasādajananattham attano sabhāvapakatiyāva kapilavatthum pāvisīti dasseti. Buddhānaṃ kāyapabhā nāma pakatiyā asītihatthamattapadesaṃ visaratīti āha “asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesī”ti. Nīlapīṭalohitodātamañjīṭṭhapabhassarānaṃ vasena chabbaṇṇā buddharasmiyo.

Sabbapāliphulloti mūlato paṭṭhāya yāva sākhaḡgā samantato phullo vikaṡito. Paṭīpaṭīyā t̥hapitānantiādi parikappūpamā, yathā taṃ...pe... alaṅkataṃ aññaṃ virocati, evaṃ virocittha, samatiṃsāya pāramitāhi abhisāṅkhatattā evaṃ virocitthāti vuttaṃ hoti. “Pañcavīsatiyā gaṅgānanti satamukhā hutvā samuddaṃ pavīṭṭhāya mahāgaṅgāya mahantamahantānaṃ gaṅgānaṃ pañcavīsati”ti vadanti. Papañcasūdaniyaṃ “pañcavīsatiyā nadīna”nti vuttaṃ, gaṅgādīnaṃ candabhāḡpāriyosānānaṃ pañcavīsatiyā mahānadīnanti attho. Parikappavacanañhetam. Sambhijjāti sambhedaṃ missībhāvaṃ patvā mukhadvāreti samuddaṃ pavīṭṭhaṭṭhāne.

Nāgasupaṇṇagandhabbayakkhādīnantiādi parikappavasena vuttaṃ. Sahassenāti padasahassena, bhāṇavārappamāṇena ganthenāti attho.

Kampayanto vasundharanti attano guṇavisesehi pathavīkammaṃ unnādentō, evaṃbhūtopi aheṭṭhayanto pāṇāni. Sabbapadakkhiṇattā buddhānaṃ dakkhiṇaṃ paṭhamaṃ pādaṃ uddharanto. Samaṃ samphusate bhūmiṃ suppatiṭṭhitapādatāya. Yadiṇi bhūmiṃ samaṃ phusati, rajasā nupalippiati sukhumattā chaviyā. Ninnatṭṭhānaṃ unnamatītiādi buddhānaṃ suppatiṭṭhitapādatāsaṅkhātamaḡpurisalakkhaṇapaṭīlābhassa nissandaphalaṃ. Nātidūre uddharatīti atidūre t̥hapetuṃ na uddharati. Naccāsanne ca nikkhipanti accāsanne ca t̥hāne anikkhipanto niyyāti. Hāsayinganto sadevake loke toṡento. Catūhi pādehi caratīti catucārī.

Buddhānubhāvassa pakāsanavasena gatattā vaṇṇakālo nāma esa. Sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā kathiyamāne dukkathitanti na vattabbaṃ. Kasmā? Appamāṇavaṇṇā hi buddhā bhagavanto, buddhaguṇasaṃvaṇṇanā jānantassa yathāraddhasaṃvaṇṇanaṃyeva anupavisati. Dukūlacumbaṭakenāti ganthitvā gahitadukūlavatthena.

Nāgavikkantacāraṇoti hatthināgasadisapadanikkhepo. Satapuññalakkhaṇoti anekasatapuññābhinibbattamahāpurisalakkhaṇo. Maṇiverocano yathāti caturāsītisahassamaṇiparivārito ativiya virocamaṇo vijjotamaṇo maṇi viya. “Verocano nāma eko maṇi”ti keci. Mahāsālovāti mahanto sālarukkho viya, suddhaṭṭhito koviḷārādi mahārukkho viya vā. Padumo kokanado yathāti kokanadasaṅkhātama mahāpadumaṇi viya, vikasamānapadumaṇi viya vā.

Ākāsagaṅgaṇi otārento viyātiādi tassā pakiṇṇakakathāya aññesaṇi sudukkarabhāvadassanañceva suṇantānaṇi accantasukhāvahabhāvadassanañca. Pathavojaṇi ākaḍḍhanto viyāti nāḷiyantaṇi yojetvā mahāpathaviyā heṭṭhimatale pappatakojaṇi uddhaṇi mukhaṇi katvā ākaḍḍhanto viya. Yojanikanti yojanapamaṇaṇi. Madhubhaṇḍanti madhupaṭalaṇi.

Mahantanti vipulaṇi ulārapuññaṇi. Sabbadānaṇi dinnameva hotīti sabbameva paccayaajātaṇi āvāsadāyakena dinnameva hoti. Tathā hi dve tayo gāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā āgatassapi chāyūdakasampannaṇi ārāmaṇi pavisitvā nhāyitvā paṭissaye muhuttaṇi nipajjitvā uttāhāya nisinnassa kāye balaṇi āharitvā pakkhittaṇi viya hoti. Bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu vātātapehi kilamati, paṭissayaṇi pavisitvā dvāraṇi pidhāya muhuttaṇi nisinnassa visabhāgasantati vūpasammati, sabhāgasantati patiṭṭhāti, vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti, bahi vicarantassa ca pāde kaṇṭakā vijjhanti, khāṇu paharati, sarīsapāḍiparissayā ceva corabhayañca uppajjati, paṭissayaṇi pavisitvā dvāraṇi pidhāya nisinnassa pana sabbepete parissayā na honti. Sajjhāyantaṇi dhammapāṭisukhaṇi, kammaṭṭhānaṇi manasikarantaṇi upasamasukhaṇi uppajjati bahiddhā vikkhepābhāvato. Bahi vicarantassa ca kāye sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsanaṇi pavisanakkhaṇe mañcapīṭhādīni na paññāyanti, muhuttaṇi nisinnassa pana akkhipasādo āharitvā pakkhitto viya hoti, dvāravātapānaṇi mañcapīṭhādīni paññāyanti. Etasmiñca āvāse vasantaṇi disvā manussā catūhi paccayehi sakkaccaṇi upaṭṭhahanti. Tena vuttaṇi -
“āvāsadānasmiñhi dinne sabbadānaṇi dinnameva hotī”ti. Bhūmaṭṭhaka...pe... na sakkāti ayamatto mahāsudassanavattunā dīpetabbo. Mātukucchi asambādhova hotīti ayamatto antimabhavikānaṇi mahābodhisattānaṇi paṭisandhivasena dīpetabbo.

Sītanti ajjhattaṇi dhātukkabhavasena vā bahiddhā utuvipariṇāmasena vā uppajjanakasītaṇi. Uṇhanti aggisantāpaṇi, tassa ca davadāhādīsu sambhavo daṭṭhabbo. Paṭihantīti paṭihanati. Yathā tadubhayavasena kāyacittānaṇi ābādho na hanati, evaṇi karoti. Sītuṇhabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto bhikkhu yoniso padahituṇi na sakkoti. Vāḷamigānīti sīhabyagghādivāḷamige. Guttasenāsanañhi pavisitvā dvāraṇi pidhāya nisinnassa te parissayā na honti. Sarīsapeti ye keci sarantā gacchante dīghajāṭike sappāḍike aññe ca tathārūpe. Makaseti nidassanamattametaṇi, ḍaṇṣādīnaṇi eteneva saṅgaho daṭṭhabbo. Sisireti sītakālavasena sattāhavaddalikādivasena ca uppanne sisirasamphasse. Vuṭṭhiyoti yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo paṭihanatīti yojanā.

Vātātapo ghoroti rukkhagacchādīnaṇi ubbahanabhañjanādivasena pavattiyā ghorosarajaarajādibhedo vāto ceva gimhaparīlāhasamayesu uppattiyā ghorosūriyātapo ca. Paṭihaññatīti paṭibāhiyati. Leṇatthanti nānārammaṇato cittaṇi nivattitvā paṭisallāṇārāmatthaṇi. Sukhatthanti vuttaparissayābhāvena phāsuvihāratthaṇi. Jhāyitunti aṭṭhatimsāya ārammaṇesu yattha katthaci cittaṇi upanibandhitvā samādahanavasena jhāyituṇi. Vipassitunti aniccādivasena saṅkhāre sammāsituṇi.

Vihāreti paṭissaye. Kārayeti kārāpeyya. Rammeti manorame. Vāsayettha bahussuteti kāretvā pana ettha vihāresu bahussute sīlavante kalyāṇadhamme nivāseyya. Te nivāsento pana tesam bahussutānaṃ yathā paccayehi kilamatho na hoti. Evaṃ annaṇca pānaṇca vatthasenāsanāni ca dadeyya ujubhūtesu ajjhāsayasampannesu kammaphalānaṃ ratanattayaguṇānaṇca saddahanena vippasannena cetasā. Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṃ aññaṃaññūpakāratam dassetum “te tassā”ti gāthamāha. Tattha teti bahussutā. Tassāti upāsakassa. Dhammaṃ desentīti sakalavaṭṭadukkhapanūdanam niyyānikam dhammaṃ kathenti. Yaṃ so dhammaṃ idhaññāyāti so puggalo yaṃ saddhammaṃ imasmiṃ sāsane sammāpaṭipajjanena jānitvā aggamaggādhigamena anāsavo hutvā parinibbāyati.

Āvāseti āvāsadāne. Ānisaṃsoti udrayo. Pūjāsakkāravasena paṭhamayāmo khepito, satthu dhammadesanāya appāvaseso majjhimayāmo gatoti pāliyaṃ “bahudeva ratti”nti vuttanti āha “atirekataram diyaḍḍhayāma”nti. Saṅghaṃ nārohati vipulavitthārabhāvato. Buddhānañhi bhattānumodanāpi thokaṃ vaḍḍhetvā vuccamānā dīghamajjhimapamānāpi hoti. Tathā hi suphūsitam dantāvaraṇam, jivhā tanukā, bhavaṅgaparivāso paritto, natthi vegāyitam, natthi vitthāyitam, natthi abyāvaṭamano, sabbaññutaññānaṃ samupabyūḷham, aparikkhayā paṭisambhidā.

Sandassetvātiādīsu sandassetvā āvāsadānapaṭisaṃyuttam dhammiṃ katham katvā. Tato param, mahārāja, itipi sīlam, itipi samādhi, itipi paññāti sīlādiguṇe tesam sammā dassetvā hatthena gahetvā viya paccakkhato pakāsetvā. Samādapetvāti evaṃ sīlam samādātabbam, sīle patiṭṭhitena evaṃ samādhipaññā bhāvetabbāti yathā te sīlādiguṇe sammā ādiyanti, tathā gaṇhāpetvā. Samuttejetvāti yathāsammādinnaṃ sīlam suvisuddham hoti, samathavipassanā ca bhāviyamānā yathā suṭṭhu visodhitā uparūpari visesāvahā honti, evaṃ samuttejetvā nisāmanavasena vodāpetvā. Sampahamsetvāti yathānusiṭṭham ṭhitasīlādiguṇehi sampati paṭiladdhaguṇānisamsehi ceva upariladdhabbaphalavisesehi ca cittam sampahamsetvā laddhassāsavasena suṭṭhu tosetvā. Evametesam padānaṃ attho veditabbo. Sakyarājāno yebhuyyena bhagavato dhammadesanāya sāsane laddhassādā laddhappatiṭṭhā ca.

Upasaggasaddānaṃ anekatthattā abhi-saddo ati-saddena samānatthopi hotīti vuttam “abhikkantāti atikkantā”ti.

Tatra kirātiādi kecivādoti baddhopi na hoti. Tenāha “akāraṇameta”ntiādi. Kāyacittalahutādayo uppajjantīti idaṃ kāyikacetasikaaññathābhāvassa kāraṇavacanam, lahutādiuppanne savanānuttariyapaṭilābhena laddhabbadhammatthavedasamadhigamato. Vuttañhetam -

“Yathā, yathāvuso, bhikkhuno satthā vā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniko sabrahmacārī, tathā tathā so tasmim dhamme labhati atthavedam, labhati dhammavedam, labhati dhammūpasamhitam pāmojja”ntiādi.

Piṭṭhivāto uppajji upādinnaśarīrassa tathārūpattā saṅkhārānaṇca aniccatāya dukkhānubandhattā. Akāraṇam vā etanti yenādhippāyena vuttam, tameva adhippāyam vivaritam “pahotī”tiādi vuttam. Ekapallaṅkena nisīditum pahoti yathā

taṃ veluvagāmake. Ettake ṭhāneti ettake ṭhāne ṭhānaṃ nipphannanti yojanā. Tañca khoti vuṭṭhānasaññaṃ citte ṭhapaṇaṃ. Dhammakathaṃ suṇamāno dhammagāravena.

Avassutassāti avassutabhāvassa rāgādivasena. Avassutassa kāraṇanti tintabhāvakāraṇaṃ. Kilesādhimuccanenāti kilesavasena paripphanditavasena. Nibbāpaṇaṃ viyāti vūpasamo viya. Nibbisevanānanti paripphandanarahitānaṃ.

Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dukkhadhammasuttavaṇṇanā

244. Dukkhadhammānanti dukkhakāraṇānaṃ. Tenāha “dukkhasambhavadhammāna”ntiādi. Tattha kiṃ dukkhaṃ, kā dukkhadhammāti tadubhayaṃ dassetuṃ “pañcasu hī”ti vuttaṃ. Teti pañcakkhandhā. Dukkhasambhavadhammattāti dukkhupattikāraṇattā. Assāti tena. Karaṇe hetamaṃ sāmivacanaṃ. Kāmeti vatthukāme kilesakāme ca. Puna assāti sāmīatthe eva sāmivacanaṃ. Cāraṇanti cittācāraṃ. Vihāraṇanti pañcadvārappavatticāravihāraṃ. “Ekaṭṭhā”ti ca vadanti. Teneva hi “anubandhitvā carantaṃ”icceva vuttaṃ. Anubandhitvāti ca vīthicittappavattito paṭṭhāya yāva tatiyajavanavārā anu anu bandhitvā. Pakkhandanādīti ādi-saddena kasigorakkhādivasenapi kāmānaṃ pariyesanadukkhaṃ saṅgaṇhāti.

Dāyatīti dāyo, vanaṃ. Tenāha “aṭavi”nti. Kaṇṭakagabbhanti ovarakasadisamaṃ vanaṃ. Nāmapadaṃ nāma kiriyāpadāpekkhanti “vijjhī”ti vacanasesena kiriyāpadaṃ gaṇhāti.

Dandhāyitattaṃ uppannakilesānaṃ avaṭṭhānaṃ. Tenāha “uppannamattāyā”tiādi. Tāyāti satiyā. Kāci kilesāti cuddasavidhe cittassa kicce javanakicce eva cittakilesānaṃ uppatthiṃ katvā tathā vuttaṃ. Niggahitāva honti pavattituṃ appadānavasena. Tenāha “na saṇṭhātuṃ sakkontī”ti. Cakkhudvārasminti pāḷiyaṃ tassa paṭhamamaṃ gahitatāya vuttaṃ, tena nayena sesadvārānapi gahitāneva honti. Rāgādīsu uppannesu paṭhamajavanavāre. Satisammosena “kilesā me uppannā”ti ñatvā tathā paccāmaśasatiyā labbhanato. Tenāha - “anacchariyaṃ ceta”nti. Āvaṭṭetvāti ayoniso āvaṭṭetvā. Āvajjanādīsūti tato eva ayoniso āvajjanādīsū uppannesu iṭṭhārammaṇassa laddhattā paccayasiddhiyā sampattaṃ pavattanārahaṃ. Nivattetvāti dutiyajavanavārepi kilesuppatthiṃ nivattetvā. Kathaṃ panassa evamaṃ laddhuṃ sakkāti āha “āraddhavipassakānaṃ hī”tiādi. Bhāvanāpaṭisaṅkhāneti bhāvanāyaṃ paṭisaṅkhāne ca yogino patitṭhitabhāvo. Tassa ayamānisaṃso - yaṃ paccayalābhena uppajjituṃ laddhokāsāpi kilesā pubbe pavattabhāvanānubhāvena vikkhambhitā tathā tathā niggahitā eva hutvā nivattanti, kusalā dhammāva laddhokāsā uparūpari vaḍḍhanti.

Abhihaṭṭhanti abhiharitvā. Anudahantīti anudahantā viya honti. Anusentīti etthāpi eseva nayo. Anāvaṭṭanteti anivattante sāmāññatoti adhippāyo. Vipassanābalameva dīpitaṃ maggaphalādhigamassa ajotitattā.

Dukkhadhammasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kimśukopamasuttavaṇṇanā

245. Catunnaṃ ariyasaccānaṃ pariññābhisaṃmayādivasena vividhadassananti kiccavasena nānādassanaṃ hotīti vuttaṃ, “dassananti paṭhamamaggasetaṃ adhivacana”nti. Tayidaṃ uparimaggesu bhāvanāpariyāyassa niruḥhattā paṭhamamaggassa paṭhamam nibbānadassanato. Tenāha “paṭhamamaggo hī”tiādi. Koci yathāvuttaṃ aviparītaṃ atthaṃ ajānanto ñānadassanaṃ nāma ārammaṇakaraṇassa vasena atippasaṅgaṃ āsaṅkeyyāti taṃ nivattetuṃ “gotrabhū panā”tiādi vuttaṃ. Na dassananti vuccatīti ettha rājadassanaṃ udāharanti. Cattāropi maggā dassanameva yathāvuttenatthena, bhāvanāpariyāyo pana upari tiṇṇaṃ maggānaṃ paṭhamamaggaupāyassa bhāvanākārena pavattanato. Dassanaṃ visuddhi etthāti dassanavisuddhikaṃ, nibbānaṃ. Phassāyatanaṃ kammaṭṭhānaṃ assa atthīti phassāyatanakammaṭṭhāniko. Esa nayo sesesupi padesu.

Padesasaṅkhāresūti saṅkhārekadesesu. Heṭṭhimaparicchedena pathaviādike dhammamatte diṭṭhe rūpariggaḥ, cakkhuviññānādike taṃsahagatadhammamatte diṭṭhe arūpariggaḥ ca sijjhatīti vadanti.

Adhigatamaggameva kathesīti yena mukhena vipassanābhinivesaṃ akāsi, tamevassa mukhaṃ kathesi. Ayaṃ panāti kammaṭṭhānaṃ pucchanto bhikkhu. Imesanti phassāyatanakammaṭṭhānikapañcakkhandhakammaṭṭhānikānaṃ vacanaṃ. “Aññaṃaṇṇaṃ na sametī”ti vatvā tamevatthaṃ pākaṭaṃ karoti “paṭhamena”tiādinā. Pañcakkhandhaviṃsassa saṅkhārassa abhāvā “nippadesesū”ti vuttaṃ. Tathevāti yatheva phassāyatanakammaṭṭhānikaṃ, yatheva taṃ pañcakkhandhakammaṭṭhānikaṃ pucchitvā.

Samappavattā dhātuyoti rasādayo sarīradhātuyo samappavattā, na visamākārasaṅgīti ahesuṃ. Tenāha “kallasarīraṃ balappatta”nti. “Atitā saṅkhārā”tiādi vipassanābhinivesavasena vuttaṃ. Sammasanaṃ sabbatthakameva icchitabbaṃ. Cāribhūminti gocaraṭṭhānaṃ.

Kāraḥbhāvanti bhāvanānuyuñjanabhāvaṃ. Paṇḍurogapurisaṃ paṇḍurogī purisaṃ. Ariṭṭhanti suttaṃ. Bhesajjaṃ katvāti bhesajjapayogaṃ katvā. Karissāmīti bhesajjaṃ karissāmi. Jhāmathuṇo viyāti daḍḍhathuṇo viya khāraḥkajālanaddhattā taruṇamakulasantānasaṅghannattā.

Dakkhiṇadvāragāmeti dakkhiṇadvārasamīpe gāme. Lohitakoti lohitavaṇṇo. Ociraḥkajātota jātaolambamānacirako viya. Ādinnasipātīkoti gahitaphalapotako. Sandacchāyoti bahalacchāyo. Yasmā tassa rukkhassa sākha aviraḥḍa ghanappattā aññaṃaṇṇaṃ saṃsanditvā ṭhitā, tasmā chāyāpissa tādisīti vuttaṃ “sandacchāyo nāma saṃsanditvā ṭhitacchāyo”ti, ghanacchāyoti attho. Tatthātiādi upamāsaṃsandanaṃ.

Yena yenākārena adhimuttānanti chaphassāyatanādimukhena yena yena vipassanābhinivesena vipassantānaṃ nibbānaṃca adhimuttānaṃ. Suṭṭhu visuddhaṃ pariññātisamayādisiddhiyā. Tena tenevākārenāti attanādhimuttākārena. Idāni taṃ taṃ ākāraṃ upamāya saddhiṃ yojetvā dassetuṃ “yathā hī”tiādi āradḍhaṃ. Taṃ suviññeyyameva.

Idanti nagaropamaṃ. Taṃ sallakkhanti kiṃsukopamadīpitaṃ atthajātaṃ sace sallakkhitaṃ. Assa bhikkhuno. Dhammadesanattanti yathāsallakkhitassa atthassa vasena laddhavisessassa upabrūhanāya. Tassevatthassāti tassa dassanavisuddhisāṅkhātassa atthassa. Corāsāṅkā na honti majjhimadesarajjassa

pasannabhāvato. Tipurisubbedhānīti ubbedhena tipurisappamāṇāni
 nānābhittivittāni thambhānaṃ upari
 vividhamālākammādivittadhanurākāralakkhitāni manoramāni. Tenāha “nagarassa
 alaṅkārattha”nti. Nagaradvārassa thirabhāvāpādanavasena ṭhapetabbattā vuttaṃ
 “coranivāraṇatthānīpi hontiyevā”ti. Piṭṭhasaṅghātassāti dvārābhāssa. “Ime āvāsikā,
 ime āgantukā, tatthāpi ca imehi nagarassa nagarasāmikassa ca attho. Imesaṃ
 vasena anatto siyā”ti jānanaññāsaṅkhātēna paṇḍiccena samannāgato.
 Aññātanivāraṇe paṭubhāvasaṅkhātēna veyyattiyena samannāgato.
 Ṭhānupattikapaññāsaṅkhātāyāti tasmīṃ tasmīṃ atthakicce
 taṅkhaṇupajjanakapaṭibhāsaṅkhātāya.

Raṇṇā āyutto niyojito rājāyutto, tattha tattha raṇṇo kātabbakicce ṭhapitapuriso.
 Katipāheyyevāti katipayadivaseyeva akiccakaraṇena tassa ṭhānaṃ vibbhamo jātoti
 katvā vuttaṃ - “sabbāni vinicchayaṭṭhānādīni hāretvā”ti.

Sīsamassa chindāhīti sīsabhūtaṃ uttamaṅgaṭṭhāniyaṃ tattha tassa rājakiccaṃ
 chindāti attho. Aññathā tassa pākatike atthe gayhamāne pāṇātipāto āṇatto nāma
 siyā. Na hi cakkavattirājā tādisaṃ āṇāpeti, aññesampi tato nivārakattā. Atha vā
 chindāhīti mama āṇāya assa sīsaṃ chindanto viya attānaṃ dassehi, evaṃ so
 tatthovādapaṭikarattapatto odameyyāti, tathā ceva upari paṭipatti āgatā. Tatthāti
 etasmīṃ paccantimanagare.

Uppannenāti samathakammaṭṭhāne uppannena.

Tassevāti sakkāyasaṅkhātassa nagarassa “dvārānī”ti vuttānīti ānetvā sambandho.
 “Sīghaṃ dūtayuga”nti vuttāti yojanā. Hadayavatthurūpassa majjhe
 siṅghāṭakabhāvena gahitattā “hadayavatthussa nissayabhūtānaṃ mahābhūtāna”nti
 vuttaṃ. Yadi evaṃ vatthurūpameva gahetabbaṃ, tadevettha aggahetvā kasmā
 mahābhūtaggaṇanti āha “vatthurūpassa hī”tiādi. Yādisoti sammādiṭṭhiādīnaṃ
 vasena yādiso eva pubbe āgatavipassanāmaggo. “Ayampi aṭṭhaṅgasamannāgatattā
 tādiso evā”ti vatvā ariyamaggo “yathāgatamaggo”ti vutto. Idaṃ tāvetthāti ettha
 etasmīṃ sutte dhammadesanattamaṃ ābhatāya yathāvuttaupamāya idaṃ
 saṃsandanaṃ.

Idaṃ saṃsandananti idāni vakkhamānaṃ upamāya saṃsandanaṃ.
 Nagarasāmiupamā pañcakkhandhavasena dassanavisuddhipattaṃ khīṇāsavaṃ
 dassetuṃ ābhatā. Siṅghāṭakūpamā caturmahābhūtavasena dassanavisuddhipattaṃ
 khīṇāsavaṃ dassetuṃ ābhatāti yojanā. “Catusaccameva kathita”nti vatvā tāni
 saccāni niddhāretvā dassetuṃ “sakalenapi hī”tiādi vuttaṃ. Idha nagarasambhāro
 chadvārādayo. Tena hi chaphassāyatanādayo upamitā. Te pana
 dukkhasaccapariyāpannāti vuttaṃ “nagarasambhārena dukkhasaccameva
 kathita”nti.

Kiṃsukopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vīṇopamasuttavaṇṇanā

246. Bhikkhussa vā bhikkhuniyā vāti kāmaṃ pāḷiyaṃ parisādvayameva gahitaṃ,
 sesaparisānaṃ pana tadaññesampi devamanussānanti sabbasādhāraṇovāyaṃ
 dhammasaṅgahoti imamatthaṃ upamāpubbakaṃ katvā dassetuṃ “yathā

nāmā”tiādi āraddhaṃ. Yajantoti dadanto. Vinditabboti laddhabbo, adhigantabboti attho.

Chandoti taṇhāchando. Tenāha - “dubbalataṇhā so rañjetuṃ na sakkotī”ti.
Pubbupattikā ekasmiṃ ārammaṇe paṭhamam uppannā. Sā hi anāsevanattā mandā.
Soti chando. Rañjetuṃ na sakkoti laddhāsevanattā. Doso nāma cittadūsanattā. Tānīti
daṇḍādānādīni. Tammūlakāti lobhamūlakā tāva
māyāsāṭheyyamānātimānadiṭṭhicāpalādayo, dosamūlakā
upanāhamakkhapalāsaissāmacchariyathambhasārambhādayo, mohamūlakā ahirika-
anottappa-thinamiddhavicikicchuddhacca-viparītamanasikārādayo,
saṃkilesadhammā gahitāva honti taṃmūlakattā. Yasmā pana sabbepi
saṃkilesadhammā dvādasākusalacittuppadapariyāpannā eva, tasmā tesampettha
gahitabhāvaṃ dassetuṃ “chando rāgoti vā”ti vuttaṃ.

Bhāyitabbaṭṭhena sabhaya. Bheravaṭṭhena sappatibhaya. Kusalapakkhassa
vikkhambhanaṭṭhena sakaṇṭako. Kusalaanavajjadhammehi duravagāhaṭṭhena
sagahano. Bhavasampattibhavanibbānānaṃ appadānabhāvato ummaggo.
Duggatigāmimaggaṭṭā kummaggo. Iriyanāti vattanā paṭipajjanā. Duggatigāmitāya
kilesa eva kilesamaggo. Na sakkā sampattibhavaṃ gantuṃ kuto nibbānagamanti
adhippāyo.

Asubhāvajjanādīhīti ādi-saddena aniccamanasikārādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo.
Cittaṃ nivattati sarāgacittaṃ na uppajjati paṭipakkhamanasikārena vinoditattā.
Majjhataṭṭhārammaṇeti aññāṇupekkhaṭṭhāniye ārammaṇe. Uddesa...pe... āvajjantassāti
uddisāpanavasena uddesaṃ, paripucchāpanavasena paripucchaṃ, garūnaṃ santike
vasanavasena garuvāsaṃ āvajjantassa. Cittanti gambhīraññācariya-paccavekkhaṇa-
paññavanta-puggalasevanavasena tadadhimuttisiddhiyā aññāṇacittaṃ nivattati.

Yathā “pujjabhavaphalaṃ puñña”nti vuttaṃ “evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī”ti,
evaṃ kiṭṭhasambhavattā “kiṭṭha”nti vuttanti āha “kiṭṭhanti kiṭṭhaṭṭhāne
uppannasassa”nti.

Ghaṭāti siṅgayugaṃ idhādhippetanti āha “dvinnam siṅgānaṃ antare”ti. Ghaṭāti
goṇādīnaṃ siṅgantaraṭṭhassa samaññāti vadanti. Nāsārajjuketi nāsārajupātattāhāne.

Dameti puthuttārammaṇato nivāreti. Nanti cittaṃ. Yaṃ suttaṃ subhāsitaṃ mayā.
Tadassāti tadā assa bhikkhuno. Ārammaṇeti kammaṭṭhānārammaṇe.

Sudujitanti nibbisevanabhāvakaraṇena jitaṃ. Sutajjitanti suṭṭhu dūrakaraṇena jitaṃ,
tathābhūtañca tajjitaṃ nāma hotīti tathā vuttaṃ. Gocarajjhantanti ajjhatabhūto
gocaro. Kammaṭṭhānārammaṇaṇhi bahiddhārūpādīārammaṇavidhuratāya ajjhantanti
vuccati. Samatho anurakkhaṇaṃ etassāti samathānurakkhaṇaṃ. Yathā
indriyaṃvarasīlaṃ samathānurakkhaṇaṃ hoti, tathā kathitanti attho. Yathā hi
indriyaṃvarasīlaṃ samathassa paccayo, evaṃ samathopi tassa paccayoti.

Vādiyamānāya vīṇāya. Cittaṃ rañjetīti rajjanena. Avissajjanīyatāya cittaṃ bandhatīti
bandhanīyo. Veṭṭhaketi tantīnaṃ āsajjanaveṭṭhake. Koṇanti kavaṇato vīṇāya
saddakaraṇato koṇanti laddhanāmaṃ dārudaṇḍaṃ siṅgādīsu yena kenaci kataṃ
ghaṭikaṃ. Tenāha “caturassaṃ sāradaṇḍaka”nti.

Yasmā so rājā rājamahāmatto vā saddaṃ yathāsabhāvato na aññāsi, tasmim tassa
ajānanākārameva dassetuṃ “saddaṃ passissāmī”tiādi vuttaṃ.

Asatī kirāyanti pāliyaṃ liṅgavipallāsena vuttanti yathāliṅgameva vadanto “asā”ti āha. “Asatīti lāmakādhivacana”nti vatvā tattha payogaṃ dassetuṃ “asā lokitthiyo nāmā”ti vuttaṃ, loke itthiyo nāma asatīyoti attho, tattha kāraṇamāha “velā tāsāṃ na vijjati”ti. Pakatiyā loke jeṭṭhabhātā kaniṭṭhabhātā mātulotiādikā velā mariyādā tāsāṃ na vijjati. Kasmā? Sārattā ca pagabbā ca sabbesampi sambhogavasena viniyogaṃ gacchanti. Kathaṃ? Sikhī sabbaghaso yathā. Tenevāha -

“Sabbā nadī vaṅkagatī, sabbe kaṭṭhamayā vanā;
Sabbitthiyo kare pāpaṃ, labhamāne nivātake”ti.

Aññampi tantibaddhaṃ caturassaambaṇavāditādīni. Vīṇā viya pañcakkhandhā anekadhammasamūhabhāvato. Rājā viya yogāvacaro tappaṭibaddhadhammagavesakattā. Assāti yogāvacarassa.

Nirayādito aññasmimpi gati-saddo vattati. Tato visesanatthaṃ “gatigatī”ti vuttaṃ “dukkhadukkhaṃ, rūparūpa”nti ca yathā, gatisaññitaṃ pavattiṭṭhānanti attho. Tenāha - “etthantare saṃsarati vattatī”ti. Sañjāyanapadeso eva gatīti sañjātigati.

Taṃ pana gatiṃ sattānaṃ saṃvegavatthubhūtassa paccakkhassa gabbhāsayaṃ vasena dassetuṃ “āyamaṃ kāya”tiādī vuttaṃ. Rūpadhammassa salakkhaṇaṃ gati niṭṭhā, tato paraṃ aññaṃ kiñci natthīti salakkhaṇagati. Abhāvo accantābhāvo. Santānavicchedo vibhavadagati taṃniṭṭhānabhāvā. Bhedoti khaṇanīrodho, idhāpi taṃniṭṭhānatāyeva pariyāyo. Yāva bhavaggāti yāva sabbabhavaggā. Salakkhaṇavibhavadagati bhedagatiyo “eseva nayo”ti imināva pakāsītāti na gahitā. Tassa khīṇāsavassa na hoti aggamaggena samucchinattā.

Sīlaṃ kathitaṃ rūpādīsu chandādinivāraṇassa kathitattā. Majjhe samādhībhāvanā kathitā “ajjhātaṃ santiṭṭhati...pe... samādhīyati”ti jotitattā. Pariyosāne ca nibbānaṃ kathitaṃ “yampissa...pe... na hoti”ti vacanato.

Vīṇopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā

247. Vaṇasarīroti vaṇitasarīro. Pakkattāti kuthitattā. Saradaṇḍesu sarasamaññāti kaṇḍa-saddo sarapariyāyoti āha - “saravananti kaṇḍavana”nti. Arugatto...pe... veditabbo guṇasarīrassa khaṇḍachiddasīlādīhi heṭṭhā majjhe uparibhāge ca bhedavisamacchinnavikāradosattā. Ettha kusā “kaṇṭakā”ti adhippetā kaṇṭakasadisattā, kusatiṇānaṃ eva vā vuttākārapadeso “kusakaṇṭako”ti vutto.

Gāmaṇāsīnaṃ vijjhaṇaṭṭhenāti nārahova hutvā tesāṃ kārānaṃ paṭiggahaṇavasena pīḷanaṭṭhena.

Pakkhinti hatthiliṅgasakuṇaṃ. Tassa kira hatthisoṇḍasadisāṃ mukhaṃ, tasmā “hatthisoṇḍasakuṇa”nti vuttaṃ. Vissajjeyyāti rajjuyā yathābaddhaṃ eva vissajjeyya.

Bhogeḥīti attano sarīrabhogehi. Maṇḍalaṃ bandhitvāti yathā sarīraṃ maṇḍalākārena tiṭṭhati, evaṃ katvā. Supissāmīti niddaṃ okkamissāmi. Ḍetukāmoti uppatitukāmo. Disā disanti disato disāṃ.

Cha pāṇakā viya cha āyatanāni nānājjhāsayaṭṭā, nānājjhāsayaṭṭā ca nesāṃ nānāvisayaninnatāya daṭṭhabbā. Daḷharajju viya taṇhā tesāṃ bandhanato. Majjhe gaṇṭhi viya avijjā bandhanassa dubbinimmocanahetuto. Ārammaṇaṃ balavaṃ hoti

manuññabhāvena ceva tattha taṇhābhinivesassa daḷhabhāvena ca.

Sarikkhakena vā upamāya āharaṇapakkhe. Appanāti saṃsandanā. Pāliyaṃyeva appitā upamā “evameva kho”tiādinā. Rūpacittādivisamaninnattā cakkhussa visamajjhāsayatā. Esa nayo sesesupi.

Kaṇṇacchiddakūpaketi kaṇṇacchiddasaññite āvāṇe. Tassāti sotassa. Paccayo hotīti upanissayo hoti tena vinā saddaggahaṇassa abhāvato. “Ajaṭākāsopi vaṭṭati evā”ti vatvā tassa paccayabhāvaṃ dassetuṃ “antoleṇasmi”ntiādi vuttaṃ. Dhātuparamparā ghaṭṭentoti bhūtaparamparāsaṅghaṭṭento.

Evam santeti evaṃ bhūtaparamparāvasena sadde sotapathamāgacchante. Sampattagocaratā hoti sotassa. Ghānādīnaṃ viya “dūre saddo”ti jānanaṃ na sambhaveyya sampattagāhibhāvato. Tathā tathā jānanākāro hoti manoviññāṇassa gahaṇākāravisesato. Sotaviññāṇappavatti pana ubhayattha samānāva. Dūre ṭhitopi saddo tādisse ṭhāne paṭighosādīnaṃ paccayo hoti ayokanto viya ayocalanassāti daṭṭhabbaṃ. Dhammatāti dhammasabhāvo, saddassa so sabhāvoti attho. Tato tato savanaṃ hoti ākāsaññitassa upanissayassa labbhanato. Yadi pana sotaṃ sampattagāhī siyā, cittasamuṭṭhānasaddo sotaviññāṇassa ārammaṇapaccayo na siyā. Paṭṭhāne ca avisesena “saddāyatanaṃ sotaviññāṇassa ārammaṇapaccayena paccayo”ti vutto, bahiddhā ca cittajassa saddassa sambhavo natthi. Atha vā cittajo saddo dhātuparamparāya sotapasādaṃ ghaṭṭeti, na so cittajo saddo, yo paramparāya pavatto. Utujo hi so, tasmā yathuppanno saddo, tattha ṭhitova sotapasādassa āpāthaṃ āgacchatīti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Tena vuttaṃ “asampattagocameveta”nti.

Tadā ekaggacittataṃ āpajjati parissayānaṃ abhāvato. Nāsacchiddasaṅkhātāākāsaṇṇissaye vattanato ghānaṃ ākāsaṃjāhāsayaṃ vuttaṃ. Vātena vinā gandhagahaṇassa asambhavato vātūpanissayagandhagocaraṃ. Tenāha “tathā hī”tiādi.

Gāmato laddhabbaṃ āhāraṃ gāmaṃ, tanninnatāya gāmajjhāsayatā vuttā. Tathā hi jīvitanimittaṃ raso jīvitaṃ, tasmīṃ ninnatāya taṃ avhāyatīti jivhā. Na sakkā kheḷena atemitassa rasaṃ jānituṃ, tasmā āposannissitarasārammaṇā jivhāti.

Āmakasusānato bahi. Upādiṇṇakajjhāsayoti upādiṇṇakaninno. Kāyapasādasannissayabhūtāya pathaviyā phoṭṭhabbārammaṇe ghaṭṭite eva tattha viññāṇupatti, na aññathāti vuttaṃ “pathavīsannissitaphoṭṭhabbārammaṇo”ti. Tathā hītiādi kāyassa upādiṇṇakajjhāsayatāya sādhaṃ. Ajjhattikabāhirāti ajjhattikā bāhirā vā. Assāti kāyassa. Susanthatassātiādi tassa pathaviyā paccayabhāvadassanaṃ.

Nānajjhāsayoti nānārammaṇaninno. Tena manassa makkaṭassa viya anavaṭṭhitataṃ dasseti. Tenāha “diṭṭhapubbepī”tiādi. Mūlabhavaṅgaggahaṇena piṭṭhibhavaṅgaṃ nivatteti. Assāti manassa. Evaṃ kiriyaṃayaṃ viññāṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Nānattanti bhedo.

Yathārucippavattiyā nivāraṇavasena baddhānaṃ. Nibbisevanabhāvanti lolatāsaṅkhātaparipphandassa abhāvaṃ. Nākaḍḍhatīti savisaye rūpārammaṇe cittasantānaṃ, taṃsamaṅginaṃ vā puggalaṃ nākaḍḍhati. Pubbabhāgavipassanāva kathitā āyatanamukhena “evañhi vo, bhikkhave, sikkhitabba”nti vuttattā.

Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Yavakalāpisuttavaṇṇanā

248. Yavapuñjo suparipakkayavasamudāyo. Kājahatthāti daṇḍahatthā. Potheyyunti yathā yavasaṅkhātamaṃ dhaññaṃ vaṇṭato muccati, evaṃ potheyyumaṃ. Yave sāvetaṃ vāti yavasāsato yave pothanena mocetvā vivecetvā.

Catumahāpatho viya cha āyatanāni ārammaṇadaṇḍakehi hananattāhanattā. Yavakalāpī viya satto tehi haññaṃanattā. Cha byābhaṅgiyo viya sabhāvato chadhāpi paccekamaṃ itthāniṭṭhamajjhattavasena attāhāsa ārammaṇāni yavakalāpatthāniyassa sattassa hananato. Bhavapatthanāya aparāparuppattiṃ sandhāya “bhavapatthanā kilesā”ti bahuvacananiddeso. Bhavapatthanā ca tassa paccayabhūtā kilesā cāti bhavapatthanākilesāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Yasmā sattānaṃ vaṭṭadukkhamaṃ nāma sabbampi taṃ bhavapatthanāmūlakamaṃ, tasmā vuttaṃ “evaṃ sattā”tiādi. Bhavapatthanakilesāti ca bhavapatthanāmūlakamaṃ kilesamaṃ.

Bhumanti samīpatthe bhummaṃ. Tenāha “sudhammāya dvāre”ti. Na katanti dukkhuppādanaṃ na kataṃ. Navagūthasūkaramaṃ viyāti navagūthabhakkhasūkaramaṃ viya. Cittenevāti yo bajjhati, tassa citteneva. Tasmāti yasmā vepacittibandhanassa bandhanamuccanaṃ viya, tasmā “vepacittibandhana”nti vuttaṃ. Nāṇamokkhamaṃ bandhananti nāṇena muccanaṃ bandhanaṃ.

Maññaṃanoti parikappitatanhāvasena “etaṃ mamā”ti, diṭṭhivasena “eso me attā”ti, mānavasena “esohamasmī”ti maññaṃanto. Khandhavinimuttassa maññaṃanavattthuno abhāvā “khandhe maññaṃanto”ti vuttaṃ. Etanti “mārassā”ti etaṃ sāmivacanaṃ. Kilesamārena baddhoti kilesamārena teneva kilesabandhanena baddho. Muttoti etthāpi eseṃ nayo.

Taṇhāmaññaṃanāya sati diṭṭhimānamaññaṃanānaṃ pasaṅgo eva natthīti yathā “asmī”ti padena diṭṭhimānamaññaṃanā vuttā honti, evaṃ taṇhāmaññaṃitāpīti vuttaṃ “asmīti padena taṇhāmaññaṃitaṃ vutta”nti. Ayamahamasmīti padena diṭṭhimaññaṃitanti etarahi labbhamānadiṭṭhivatthuvaseṃeva. Bhavissanti anāgatadiṭṭhivatthuparikappanavaseneva diṭṭhimaññaṃitaṃ. Yebhuyyena hi anāgatāliṅganā sassatadiṭṭhi. Uccedavasena diṭṭhimaññaṃitamevāti ānetvā sambandho. Rūpītiādīni padāni. Sassatassevāti sassatagāhasseva pabhedadīpanāni. Yasmā maññaṃitaṃ ābādhavasena rogo, antodosavasena gaṇḍo, aṅganikantavasena sallaṃ, tasmā imehi taṇhādīhi kilesehi pākāṭacalanavasena iñjanti ceva, apākāṭasañcalanavasena phandanti ca. Papañcitaṃ saṃsāre cirāyanaṃ daṭṭhabbaṃ, khandhasantānassa vā vitthāraṇamaṃ. Pamattākārappattā mucchanākārappattā. Tesanti taṇhādiṭṭhikilesānaṃ. Ākāradassanattanti pavattiākāradassanattamaṃ.

Māno nāma “seyyohamasmī”tiādinā majjanākārappavatti. Taṇhāya sampayuttamānavasenāti kasmā vuttaṃ? Nanu sabbo māno taṇhāsampayutto? Sati hi byabhicāre visesanaṃ icchitabbanti. Saccametaṃ, taṇhā pana atthi mānassa paccayabhūtā, atthi mānassa appaccayabhūtā, yato māno aniyato vuccati. Tathā hi patthāne “saṃyojanaṃ dhammaṃ paṭicca saṃyojano dhammo uppajjati hetupaccayā”ti ettha saṃyojanāni saṃyojanehi yathālābhaṃ yojetvā dassitayojanāya “kāmarāgasamyojanaṃ paṭicca mānasamyojanaṃ avijjāsamyojana”nti vatvā “kāmarāgasamyojanaṃ paṭicca avijjāsamyojana”nti, “mānasamyojanaṃ paṭicca bhavarāgasamyojanaṃ avijjāsamyojana”nti ca vatvā “bhavarāgasamyojanaṃ paṭicca avijjāsamyojana”nti vuttaṃ. Ettha ca kāmarāgabhavarāgasamyojanehi mānassa aniyatabhāvo pakāsito. Tattha yā taṇhā balavatī, taṃ sandhāya idaṃ

vuttaṃ “taṇhāya sampayuttamānavasenā”ti. Balavataṇhāsampayutto hi māno sayampi balavā hutvā asmīti savisesaṃ majjanavasena pavattatīti.

Diṭṭhivasenāti mānamūlakadiṭṭhivasena. “Seyyohamasmī”tiādinā hi bahulamānupetassa puggalassa rūpādīsu ekaṃ uddissa ayamahamasmīti diṭṭhiyā uppannāya mānassa appahīnattā mānopi tattha tattheva uppajjati. Iti mānamūlakaṃ diṭṭhiṃ sandhāyāha “ayamahamasmīti diṭṭhivasena vutta”nti. Codako pana imamatthaṃ ajānanto anupalabbhamānameva sampayogatthaṃ gahetvā “nanu cā”tiādinā codeti. Itaro “āma natthī”ti tamatthaṃ sampañicchitvā “mānassa panā”tiādinā parihāramāha. Tassattho vutto eva.

Yavakalāpisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āsīvisavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuttho paṇṇāsako.

Salāyatanaśaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Ṭīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 3. The Collection of the Connected Discourses - Subcommentaries. 4. Subcommentary on the Chapter on the Six Sense Bases. 1. Connected Discourses on the Six Sense Bases Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org